

Sprawozdania i recenzje

Liturgia Sacra 24 (2018), nr 2, s. 583–623

DOI: 10.25167/LitS/24(2018)2/583-623

Ex oriente lux?

Liturgie Kościołów wschodnich i zachodnia kultura

(Symposium AKL, Wiedeń, 3–7 wrzesień 2018 r.)

Kolejne, organizowane co dwa lata, sympozjum katolickich wykładowców liturgiki krajów języka niemieckiego (AKL) miało miejsce tym razem w murach *Kardinal König Haus* w Wiedniu – ośrodka formacyjnego prowadzonego przez jezuitów oraz *Caritas*. Tradycyjnie już na spotkanie liturgistów niemieckojęzycznych zostali zaproszeni także goście z krajów ościennych. Tym razem pojedyncze osoby przyjechały z Francji, Holandii, Czech, Ukrainy, Kanady i Polski. W sumie powstała grupa licząca 84 naukowców. Nasz kraj reprezentował ks. Andrzej Megger, ks. Mateusz Potoczny i piszący te słowa.

Na początku głos zabrał ks. prof. Hans-Jürgen Feulner – organizator spotkania, który przypomniał, że w 2004 r. podobne miało miejsce też w Austrii. Przedstawił on sytuację Kościoła katolickiego w regionie, w którym mieszka 54% katolików, ale praktykuje jedynie 11%. Wiedeń to miasto wielokulturowe, w którym znajdują się kościoły gromadzące chrześcijan należących do różnych Kościołów. Taki stan rzeczy dał impuls, by tematyka tegorocznego sympozjum oscylowała wokół zjawiska obecności liturgii Kościołów wschodnich sprawowanych w krajach europejskich.

Jeszcze pierwszego dnia wieczorem uczestnicy sympozjum mogli wysłuchać referatu wprowadzającego, zatytułowanego *Ex oriente Lux? Uwagi o znaczeniu liturgii wschodnich*. Wygłosił go prof. Basilius Jacobus Groen – emerytowany liturgista holenderski, który w latach 2002–2018 był kierownikiem Instytutu Liturgii,

Sztuki Sakralnej i Hymnologii na Uniwersytecie w Grazu. Na początku wskazał, że obecność liturgii wschodnich w Europie Zachodniej jest efektem procesów migracyjnych. Następnie przypomniał wybitnych badaczy liturgii wschodnich i ich dokonania. Kolejne jego stwierdzenia mogły być dla słuchaczy dość zaskakujące. Poruszył bowiem sprawę łączenia w badanych liturgiach pietyzmu z folklorem i nacjonalizmem, coraz większą rolę kobiet w życiu Kościołów wschodnich, traktowanie obecności na liturgii w warunkach diaspory jako oazy przypominającej o ojczyźnie, wzajemny przepływ impulsów teologicznych między liturgiami wschodnimi i tradycją łacińską oraz wpływ dialogu ekumenicznego na rozwój poszczególnych tradycji liturgicznych. Najbardziej jednak szokujące było zakończenie, w którym referent podkreślił znaczenie obecności różnych liturgii w Internecie. Jego zdaniem zmierza to wszystko do zacierania różnic między poszczególnymi celebracjami.

Po tym wystąpieniu miała miejsce burzliwa dyskusja. Zapytano m.in. prelegenta o rozumienie czynnego uczestnictwa w liturgiach wschodnich. Odpowiedź akcentowała znaczenie śpiewów w tradycjach wschodnich. Poza tym odejście od niezrozumiałych języków i wprowadzanie do liturgii języków współczesnych daje pozytywne efekty. Kolejne pytania koncentrowały się na problemie prób poprawiania liturgii Kościołów wschodnich. Okazuje się, że pewne wysiłki dają pozytywne efekty, np. wprowadzanie nabożeństwa Drogi Krzyżowej. Prelegent przypomniał też fenomen prawosławnych mnichów z góry Atos, którzy są przeciwni jakimkolwiek zmianom.

Teoretycznym wysiłkom uczestników spotkania towarzyszyło też uczestnictwo w celebracjach liturgii sprawowanej przez różne, obecne w Wiedniu, Kościoły. Dlatego poranek drugiego dnia zgromadził chętnych w pobliskim kościele zbudowanym na pamiątkę II Soboru Watykańskiego na jutrzni, która była sprawowana w języku niemieckim według zasad stosowanych w rycie bizantyjskim.

Drugi dzień zaczął się od referatu *Liturgie Kościołów wschodnich a ekumenizm: liturgie orientalne odbiciem zachodniej liturgii i teologii*. Wygłosił go prof. Gerard Rouwhorst pracujący na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Tilburgu (Holandia). Jest tam wykładowcą liturgiki i historii Kościoła. Na samym początku postawił pytanie: Czy liturgie wschodnie mogą coś zrobić dla ekumenicznego pojednania? Próbując na nie odpowiedzieć, pokazał, że wszystkim chrześcijanom stoi przed oczyma pierwotna jedność wyznawców Chrystusa. Pewnym nawiązaniem do niej jest dokument z Limy i zaproponowany tam model liturgii. Jako historyk przypomniał proces rodzenia się różnorodności sprawowanych liturgii, będących wyrazem lokalnej kultury i tradycji. W referacie pojawiło się też pytanie: Czy idące swoimi drogami liturgie wschodnie mają jakieś znaczenie dla liturgii łacińskiej?

Sam prelegent odpowiedział na to pytanie, pokazując, jak wyglądało to przenikanie się tradycji w starożytności i średniowieczu.

W czasie dyskusji wystąpiła kwestia twórczości poetyckiej i jej wpływu na kształt liturgii. Pojawiła się też teza, że wątpliwe jest twierdzenie, iż w liturgiach wschodnich ten wpływ był silniejszy. Inny dyskutant zwrócił uwagę na to, że różne tradycje nie oznaczały w starożytności braku jedności. Z kolei przewodniczący AKL – prof. B. Kranemann postawił dwa pytania: Czy na Wschodzie bada się liturgie z pomocą konkretnej metody? Czy zachodnie celebracje, które idą w stronę działań performatywnych, mogą pomóc albo zaszkodzić w pracach ekumenicznych? Niestety pytania te nie spotkały się z satysfakcjonującą odpowiedzią prelegenta.

Kolejny wykład był próbą spojrzenia z perspektywy historyczno-teologicznej na problem podjęty na sympozjum. Wygłosił go prof. Heinz Gerd Brakmann – znawca liturgii wschodnich, pracujący na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Bonn. Swoje wystąpienie zatytułował: *Historia i stan badań liturgii wschodnich w europejskich ośrodkach naukowych*. Jak na historyka zajmującego się liturgiami wschodnimi przystało, skoncentrował się na przypomnieniu bogatego procesu badań tekstów liturgicznych różnych tradycji – od średniowiecza do naszych czasów, na pokazaniu współczesnych badaczy kończąc. W dyskusji pojawiły się zamiast pytań wnioski o potrzebę stworzenia czasopisma, w którym publikowane będą informacje o stanie badań liturgii wschodnich, prowadzonych w różnych ośrodkach uniwersyteckich i instytutach liturgicznych.

W odległy świat działalności misyjnej pierwotnego Kościoła przeniósł nas dr Predrag Bukovec. Ten młody adiunkt pracujący w Instytucie Historii Teologii, Liturgiki i Sakramentologii Katolickiego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Wiedniu koncentruje się w swoich badaniach na językach używanych w liturgiach wschodnich. Dlatego swoje wystąpienie zatytułował: *Liturgiczne języki chrześcijańskiego Wschodu*. Wyszedł od przypomnienia, jak w starożytności akceptowano lokalne języki i używano ich w sprawowanej liturgii. Ta sama metoda stosowana była w kolejnych wiekach przez misjonarzy. Dopiero ustalenia Soboru Trydenckiego nakazały stosowanie łaciny w liturgii rzymskiej za wszelką cenę. Ostatnia część wystąpienia poświęcona była aktualnym problemom związanym z używaniem języka w dzisiejszej liturgii. Prelegent pokazał, jak wielkie znaczenie ma w temacie języka liturgii migracja, która sprawia, że młode pokolenie nie zna języka przodków. Przykład Austrii pokazuje, że 10% jej mieszkańców to chrześcijanie obrządków wschodnich, ale połowa z nich modli się podczas liturgii w języku niemieckim.

W dyskusji pojawiły się m.in. następujące problemy: Czy można mówić o politycznych naciskach za wprowadzaniem do liturgii nowego języka? Czy lokalny

język wystarczająco oddaje tożsamość teologiczną danego Kościoła? Co mają zrobić Ormianie w USA, którym patriarcha Armenii zabronił wyświetlania na ekranie tekstów liturgicznych w języku angielskim?

Uczestnicy sympozjum mieli także okazję poznania historii Fundacji *Pro Oriente*, której dokonał historyk Kościoła – Rudolf Prokschi. Przeniósł on słuchaczy w czasy, kiedy kard. König zebrał przedstawicieli różnych środowisk, by z ich pomocą zrobić coś dobrego dla chrześcijan z krajów Europy Wschodniej. Fundacją kierują ludzie świeccy. Organizują oni sympozja i wyjazdy do chrześcijan różnych Kościołów. Początki ograniczały się do kontaktów z tymi, którzy zamieszkiwali kraje Bliskiego Wschodu. Istotnym efektem działania Fundacji są publikacje, wystawy i inne formy informowania się o sobie nawzajem.

Ostatnim akcentem obrad tego dnia była informacja o dwóch realizowanych aktualnie projektach. Najpierw dr Tinatin Chronz z Kolonii przedstawił stan badań projektu zatytułowanego *Starojerozolimskie „Orationale” (Euchologion) w wydaniu gruzińskim. Tłumaczenie i komentarz*. Z kolei prof. Benedikt Kranemann apelował o włączenie się w projekt, który roboczo nazwał *Nowe pluralistyczno-rytualno-liturgiczne towarzyszenie związkom niesakramentalnym jako temat liturgicznej refleksji*. Sam też przedstawił propozycje celebracji błogosławienia nie tyle takich związków, ile samych osób, które są w takich związkach.

Wieczorem tego dnia miała miejsce Eucharystia sprawowana w pobliskim kościele. Natomiast dzień zamknęło spotkanie z kard. Christophem Schönbornem, który opowiadał o swoich doświadczeniach w kontaktach z przedstawicielami Kościołów prawosławnych. Wyraził też przekonanie, że dla katolików światło ze Wschodu ma nadal swoją ożywczą siłę. Opowiadał także o sytuacji miejscowego Kościoła i samego Wiednia – miasta, w którym można spotkać niemal przedstawicieli wszystkich Kościołów wschodnich, którzy mają tu swoje parafie. Odpowiadał też na liczne pytania.

Kolejny dzień rozpoczęła poranna modlitwa sprawowana w obrządku ortodoksyjnego Kościoła koptyjskiego. Popołudniowe zajęcia odbywały się równocześnie w czterech grupach. Uczestnicy sympozjum wybierali sobie wystąpienia tych doktorantów, których badania ich interesowały. W pierwszej grupie wygłoszono następujące referaty: *Kulturowy wymiar liturgii w archidiecezji wiedeńskiej* (Edina Kiss), *O genezie formularza Triodion i Pentekostarion* (Sven Boenneke), *Modernizacja poprzez krytykę kultury. Historyczny kontekst i teologiczna heterogeniczność ruchu liturgicznego* (Lea Lerch). W drugiej grupie wygłoszono też trzy referaty: *Badania liturgicznych rękopisów katedry w Paderborn* (Jonas Miserre), *Rozwój modlitewników „Book of Common Prayer” i „Ordinals” od 1549 do 1662 roku* (Philipp Weiss), *Szanse i ograniczenia związane z obecnością liturgii w mediach*

(Benjamin Krysmann). W trzeciej grupie można było wysłuchać następujących referatów: *Reforma liturgiczna w diecezji berlińskiej* (Christopher Tschorn), *Posoborowe formy pomocy w kształtowaniu mszy z udziałem dzieci* (Benedikt Winkel), *Podmiot, przedmiot i szafarz. Niejasności w liturgicznej refleksji nad egzorcyzmem* (Martin Lüstraeten). W czwartej grupie wygłoszono następujące referaty: *Język liturgii a metody stosowane w badaniach języka* (Andy Theuer), *Scenografia w służbie przedstawiania obecności Boga w nabożeństwach liturgii słowa* (Tobias Weyler), *Relacja pomiędzy akcją liturgiczną a obszarami dewocji w przestrzeni liturgicznej* (Marco Weis).

Popołudnie tego dnia było wypełnione praktycznym poznawaniem życia wiekańskich chrześcijan Kościołów wschodnich. Uczestnicy sympozjum podzielili się na trzy grupy. Pierwsza grupa odwiedziła wspólnotę greckiego Kościoła ortodoksyjnego, druga – parafię koptyjskiego Kościoła ortodoksyjnego, a trzecia wspólnoty Kościoła syro-ortodoksyjnego oraz serbskiego Kościoła ortodoksyjnego. Zakończenie tej części spotkania miało miejsce w kościele Apostolskiego Kościoła Ormian, gdzie odbyła się celebracja niesporów według ich rytu.

Po tym interesującym doświadczeniu wszyscy przejechali do pobliskiego Klosterneuburg – klasztoru augustianów, w którym działał o. Pius Parsch. Uczestnicy sympozjum mieli okazję poznać historię tego niezwykłego miejsca i wysłuchali krótkiego koncertu organowego.

Przedostatni dzień rozpoczął się udziałem w Boskiej Liturgii św. Jana Chryzostoma. Natomiast pierwszy wykład wygłosił Reinhard Messner – profesor liturgiki w Uniwersytecie w Innsbrucku. Zatyłował go: *Modlitwa eucharystyczna we wschodnich tradycjach*. Wskazał na początku na nowe odkrycia tekstów ważnych dla badania liturgii aleksandryjskiej. Stało się to początkiem nowych badań, które zostały omówione. W dyskusji pojawiły się pytania o, czy nasze czasy i mentalność współczesnych chrześcijan jest gotowa przyjąć ten wschodni, plastyczny obraz nieba, czy egzegetyczne podejście odkrywanych anafor może mieć wpływ na kształt nowych modlitw.

Drugi wykład wygłosił dr Vasyl Rudeyko ze Lwowa, członek Kościoła grecko-katolickiego. Przedstawił on konkretne przejawy latynizacji i delatynizacji wschodnich liturgii. Latynizacja następowała głównie poprzez dokumenty papieskie czy władców łacińskich, którzy wprowadzali obrzędy Kościoła rzymskiego albo z urzędu (*per order* – księgi liturgiczne zawierały wprowadzenia teologiczne i pastoralne z rzymskich ksiąg), albo w sposób nieświadomy (np. fundując Kościoły, w których ikonostasy są wzorowane na barokowych formach w kościołach na Zachodzie). Postępującą latynizację prelegent ocenił negatywnie, ponieważ ignorowała ona zwyczaje lokalne i wschodnie dziedzictwo.

Z tych względów zaczęto podejmować działania zmierzające do delatynizacji liturgii, podkreślając ich genetyczną niezależność, ale także integralną jedność. Po referacie wywiązała się dyskusja, w której postawiono problem celu takich działań. Czy jest nim dobro ludzi, albo poprawność polityczna? Zauważono też, że równie ważne są procesy bizantynizacji i rusyfikacji innych obrządków. Pojawiła się też uwaga, że są to procesy nie do zatrzymania i dlatego należy je oceniać jako swoiste ubogacenie.

Kolejnym prelegentem był dr Daniel Galadza z Uniwersytetu św. Michała z Toronto w Kanadzie, który przedstawił prezentację nt. wschodnich liturgii na Zachodzie w kontekście wolności i wyzwań współczesnego świata. Zajął się on przede wszystkim obszarem Ameryki Płn. i podsumował, że misją Kościołów wschodnich jest pozostanie pełnymi wiary w spełnianiu nakazu Chrystusa, aby nauczać wszystkie narody i udzielać im chrztu (Mt 28,19).

Ostatni referat wygłosił podchodzący z Belgii specjalista w zakresie filologii słowiańskiej, prof. Christian Hannick, pracujący na Uniwersytecie w Würzburgu. W swoim wystąpieniu przedstawił w ogólnym zarysie specyfikę sakralnej muzyki Kościołów wschodnich, wskazując na dużą różnorodność form tam istniejących (zarówno monofonicznych, jak i polifonicznych). Piękno śpiewów wskazuje na akcentowanie estetycznego wymiaru w np. muzyce bizantyjskiej. Każdy muzyk, jak zauważył prelegent, jest nośnikiem konkretnej tradycji, dlatego często zdarza się, że każda diecezja ma swojego kompozytora. Charakterystycznym elementem tej muzyki jest także powiązanie jej z literaturą teologiczną (zwłaszcza Ojców Kościoła), dlatego można powiedzieć, że bez takiego tekstu nie istnieje „święta muzyka”.

W ostatnim dniu sympozjum wybrano również nowe władze zespołu liturgistów krajów niemieckojęzycznych. W wyniku głosowania przewodniczącym został prof. Alexander Zerfaß z Salzburga, a jego zastępcą – prof. Harald Buchinger z Ratzbony. Sympozjum zakończyło się w piątkowe przedpołudnie wspólną modlitwą oraz błogosławieństwem.

ks. dr hab. Erwin Mateja, prof. UO
WT UO

Sprawozdanie z 54. Sympozjum Wykładowców Liturgiki na Wydziałach Teologicznych i w Wyższych Seminariach Duchownych

(Częstochowa, 11–13 września 2018 r.)

54. Sympozjum Wykładowców Liturgiki na Wydziałach Teologicznych i w Wyższych Seminariach Duchownych miało miejsce w Częstochowie w dniach 11–13 września 2018 r. Uczestniczyły w nim 72 osoby, a jego tematem było: *Miejsce liturgii w teologii*.

W słowie powitalnym przewodniczący Stowarzyszenia Liturgistów Polskich ks. prof. KUL dr hab. Waldemar Pałęcki podziękował za obecność księży biskupów: Adama Bałabucha – przewodniczącego Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, Piotra Gregera –przewodniczącego Podkomisji ds. Muzyki Liturgicznej i Rudolfa Pierskały. Została również zauważona obecność wykładowców, doktorantów, studentów świeckich i zakonnych, jak również bardzo cenna obecność księży profesorów emerytów. Ksiądz prof. Pałęcki przywołał także tych, którzy w ostatnim roku odeszli już do wieczności: bp Wacław Świerżawski i ks. prof. Bronisław Mokrzycki. Zaprosił również obecnych do modlitwy za chorego ks. prof. Bogusława Nadolskiego.

W słowie wstępnym przewodniczący stowarzyszenia zauważył również, że dla Romano Guardiniego liturgia była przemodlonym dogmatem; jest ona święteczną formą przepowiadania i wyrażania wiary Kościoła. Okazją do naszej dyskusji jest nowe *ratio fundamentalis* i przygotowywane *ratio studiorum*. Według pierwszego z wymienionych dokumentów teologia liturgiczna występuje przed teologią dogmatyczną. Liturgia jako refleksja naukowa jest traktowana jako teologia prima. Dlatego też w poszukiwaniu odpowiedzi na temat tego, co o liturgii mówią inni, zaproszeni zostali przedstawiciele innych dyscyplin teologicznych, aby nam ten temat przybliżyli.

Podczas pierwszej sesji pierwszego dnia uczestnicy sympozjum wysłuchali trzech referatów. S. dr hab. Adelajda Sielepin CHR, prof. UPJPII, przypomniała zgromadzonym, czym jest liturgia, liturgika, teologia liturgiczna i jaka jest specyfika naukowej refleksji o liturgii. W swoim wystąpieniu zauważyła, że w średniowieczu liturgia została wyparta z poszukiwania teologicznego. Sakramentologia do tego stopnia wyparła znaczenie liturgii, że teologia nie uznawała jej za źródła argumentacji teologicznej. Współcześnie istnieją dwa ośrodki naukowe,

które przybliżają nam teologię liturgii: rzymska i amerykańska. Według Cipriano Vagagginiego liturgia kieruje się tymi samymi prawami, co historia zbawienia, ona dokonuje się przez liturgię. Żadna teologia zatem nie może nie odwoływać się do liturgii jako źródła. Teologia liturgii czy też teologia liturgiczna zajmuje się czynnościami liturgicznymi; czerpie ona z liturgii. Liturgia natomiast jest przejawem wiary Kościoła, rytualną aktualizacją prawd wiary i ponowną refleksją nad nimi. Powinna z niej czerpać katecheza i działania duszpasterskie, gdyż jest ona ich źródłem i natchnieniem. Liturgia jest *locus theologicus*, a jej trójplaszczynowość wyraża się przez: *mysterium*, *actio*, *vita*. Dlatego też celem teologii liturgicznej jest służba objawieniu, odkrywanie wnętrza liturgii innym dziedzinom teologii.

W kolejnym referacie ks. dr hab. Paweł Wygralak, prof. UAM, przedstawił miejsce liturgii w refleksji Ojców Kościoła. Prelegent zauważył, że Ojcowie byli przede wszystkim duszpasterzami i tak się do liturgii odnosili. W ich refleksji obecne są przede wszystkim sakramenty: chrzest, Eucharystia, pokuta. Kolejnym tematem jest liturgia świąt chrześcijańskich. Głoszenie Ewangelii uważali oni za integralną część sprawowania liturgii. W komentarzach do liturgii Ojcowie wyjaśniają obrzędy i symbole stosowane w liturgii. W katechezach mistagogicznych znajdziemy wprowadzenie do Eucharystii i bierzmowania. Studiowanie komentarzy Ojców o liturgii pomaga uświadamiać sobie, jak w różny sposób można to czynić. Wiązało się to ze środowiskiem, w którym Ojcowie działali, i problemami, z którymi borykali się ich słuchacze. Jeśli chodzi o przygotowanie wiernych do liturgii świąt Pańskich, to najślynniejsze kazania wygłaszali św. Leon Wielki i św. Augustyn. Pragnęli oni wprowadzić wiernych w treść wiary przeżywanej w poszczególnych tajemnicach (świętach). Ojcowie troszczyli się zarówno o teksty liturgiczne, które sami je tworzyli, jak też o udział świeckich w liturgii. Zwracali uwagę na to, by duchowni przygotowywali się do głoszenia kazań, znając swoich słuchaczy, i wiedzieli, co należy im powiedzieć. Ojcowie dbali o piękno wystroju kościoła, ale często stawiali dobroczynność ponad tą troską. Troszczyli się o to, by ich słuchacze nie uciekali z kościoła, lecz uczestniczyli w liturgii do końca. Ojcowie do Eucharystii i słowa Bożego podchodzili w ten sam sposób. Miały one dla nich tę samą wagę.

Ostatni referat pierwszego dnia sympozjum wygłosił ks. dr hab. Tomasz Moskal, prof. KUL. Ukazał on źródła liturgii oraz związek liturgiki z historią Kościoła. Na początku swego wystąpienia wskazał, że historia Kościoła obejmuje dzieje Kościoła, zewnętrzne i wewnętrzne życie Kościoła w przeciągu wieków. Zagadnienia liturgiczne natomiast stanowią wyodrębnioną grupę i postrzegane są jako efekty działalności osób, które się nimi zajmowały. W niektórych podręcznikach do hi-

storii Kościoła są rozdziały poświęcone zagadnieniom liturgicznym. Ujęte w nich zostały m.in.: kult, dyscyplina, kult obrazów itp. W późniejszych latach, z powodu wielości zagadnień, kwestie liturgiczne były poruszane przy okazji omawiania wielkich wydarzeń w życiu Kościoła: Sobór Laterański, Sobór Trydencki, Sobór Watykański II itp. Źródłem historycznym jest przekaz o życiu człowieka, jego działalności i środowisku, w którym działał. I w taki sposób też jest postrzegana liturgia w warsztacie pracy historyka Kościoła. Zajmując się np. rozwojem chrześcijaństwa na danym terenie, badać się będzie powstawanie kościołów i ich likwidacje; źródłem mogą być np. protokoły powizytacyjne, spis przedmiotów znajdujących się w różnych kościołach, źródła ikonograficzne. Często są one jednak niedoceniane. Uważne ich czytanie dostarcza wielu informacji. Świadectwem ustnym są pieśni śpiewane z pokolenia na pokolenie. Historyk powinien znać również kody, które pomogą mu odczytać źródła: psychologiczny (pozwala zrozumieć wydarzenia, zachowania), lingwistyczny (pozwala zrozumieć źródła), terminologiczny (nawet znajomość języka nie gwarantuje zrozumienia użytych w nich terminów; czasem trudno o odpowiedź jednoznaczną), paleograficzny (kod graficzny; umiejętność rozróżniania znaków, sposobu ich zapisu).

Wieczorem pierwszego dnia zostały wybrane nowe władze stowarzyszenia, a właściwie zatwierdzone na kolejną kadencję osoby, które pełniły tę funkcję dotychczas: przewodniczący – ks. dr hab. Waldemar Pałęcki, prof. KUL; zastępca – ks. dr hab. Dariusz Kwiatkowski (prof. UAM, WSD Kalisz); sekretarz – ks. dr Andrzej Megger (KUL).

W kolejnym dniu symposium uczestnicy kontynuowali refleksję nad związkiem liturgiki z innymi dziedzinami teologicznymi. Ks. dr Bogusław Kulik MSF (UAM – Uniwersytet Gregoriański) przedstawił wzajemną zależność liturgii i teologii dogmatycznej odpowiadając na pytanie: Jak dogmatycy odnoszą się do liturgii? Przez teologów dogmatyki liturgia jest postrzegana jako *locus theologicus*. Jest ona również istotna ze względu na paradygmat: *lex orandi – lex credendi*. Liturgia jest niezmiennie nazywana *locus theologicus*, ale często też przyjmuje się, że teologia jest *locus liturgicus*. Aksjomat *lex orandi – lex credendi* jest różnie pojmowany. Jedno podporządkowuje dogmat liturgii albo też liturgię dogmatowi. Między wiarą a liturgią Kościoła istnieją istotne więzi. Zagadnienia liturgiczne są podejmowane w podręcznikach liturgicznych. Prawdy trynitologii tłumaczy się w odniesieniu do sakramentów. Podobnie w traktatach chrystologicznych przypomina się, że liturgia jest miejscem wiary, jest wyznaniem i doświadczeniem obecności Chrystusa. W pneumatologii przypomina się, że Duch Święty jest obecny w liturgii. W mariologii wskazuje się rolę liturgii, w kulcie NMP. Uwydatnia się także eklezjotwórczy charakter liturgii. To uprzywilejowane miejsce objawiania się Kościoła. On

realizuje się w liturgii i przez liturgię. Odniesienia do liturgii pojawiają się także w sakramentologii. Dogmatycy odnoszą się bezpośrednio do liturgii, omawiając sakramenty i ich teologię podczas ich sprawowania.

Zagadnienie liturgii jako przestrzeni przemiany człowieka podjął dr hab. Michał Wyrostkiewicz (KUL), ukazując zależność liturgii i teologii moralnej. W swoim wystąpieniu skupił się on na ukazaniu postępowania człowieka, które wpływa również z uczestnictwa w liturgii.

W kolejnym referacie ks. dr hab. Tomasz Wielebski, prof. UKSW, ukazał związek liturgiki i teologii pastoralnej w służbie duszpasterstwa. W swoim wystąpieniu prelegent podkreślił, że każde działanie duszpasterskie musi być poprzedzone refleksją teologiczną, gdyż inaczej nie będzie miało nic wspólnego z prawdziwym duszpasterstwem. Liturgika pastoralna zajmuje się przestrzenią relacji między liturgią i duszpasterstwem; uczestnictwem wiernych w liturgii. Teologia praktyczna w sensie szerokim zajmuje się badaniem rozwoju Kościoła. Należą do niej: katechetyka, liturgika, teologia pastoralna. Stąd też duszpasterstwo to zorganizowana działalność zbawcza Kościoła, która urzeczywistnia zbawienie człowieka przez posługę duszpasterską, liturgiczną, nauczanie. Działalność parafii nie wyczerpuje się w liturgii, ale różne działania duszpasterskie parafii należy wiązać z liturgią. Odkrycie liturgii jako ewangelizacyjnej metody pastoralnej może stać się szansą dla Kościoła w Polsce w przewyciężeniu dominującego w nim duszpasterstwa usługowo-rytualnego.

W dyskusji podjętej po wygłoszeniu referatów zauważono, że:

- 1) potrzebna jest nam interdyscyplinarność. Teologia moralna nie ma narzędzi do zajmowania się tym, jak udział w liturgii przemienia człowieka. Ona zajmuje się badaniem działalności człowieka;
- 2) w interdyscyplinarności nie chodzi tylko o to, byśmy się wzajemnie cytowali, lecz o wspólne wypracowanie pewnej treści, idei, do której odkrycia nigdy nie doszlibyśmy sami. Istotne jest wspólne zestawienie różnych doświadczeń i punktów widzenia, gdyż brakuje nam przekonania, że liturgia jest czymś zupełnie podstawowym. Ona leży u podstaw każdej z dyscyplin teologicznych.

W śróde uczestnicy symposium mieli również możliwość pielgrzymowania do sanktuarium Matki Bożej Gidelskiej oraz celebrowania Mszy św. w kaplicy Matki Bożej na Jasnej Górze. Została ona poprzedzona wizytą w bibliotece jasnogórskiej, następnie zgromadzeni wzięli udział w Apelu Jasnogórskim.

W trzecim dniu symposium zostały wygłoszone następujące komunikaty:

Komunikat I: *Motu proprio Magnum Principium* papieża Franciszka – nowe perspektywy dla tłumaczeń ksiąg liturgicznych? Ks. dr hab. Dominik Ostrowski

(PWT Wrocław) przedstawił nowe brzmienie kan. 838 KPK, który został zmieniony w związku z wydaniem omawianego *Motu proprio*. Pojawiają się w nim dwa nowe terminy: *aprobatio* i *recognitio*. Nowe brzmienie wspomnianego kanonu zdejmuje z Kongregacji ciężar dokładnego sprawdzania różnych tłumaczeń. Od-tąd zadaniem Kongregacji będzie sprawdzanie różnic obrzędowych, tzw. adaptacji. W związku z tym pojawiają się też nowe perspektywy: ważniejsza rola konferencji biskupów w dialogu z Kongregacją; większa odpowiedzialność konferencji biskupów w wiernym przekładzie i adaptacji; sprawniejsza praca Kongregacji przy potwierdzaniu zatwierdzonych przekładów; konieczność precyzji terminologicznej w procesie przygotowania ksiąg; potrzeba współpracy liturgistów z kanonistami w zakresie terminologii KPK.

Komunikat II: *Diecezjalne Komisje Liturgiczne – pomiędzy teorią a praktyką* (ks. dr Bartłomiej Matczak, Olsztyn). Pierwszym dokumentem, który uprawniał biskupów do powoływania komisji liturgicznych była encyklika „Mediator Dei”; potwierdził to sobór Watykański II i Paweł VI. W 1996 r. Konferencja Episkopatu Polski zatwierdziła nowy statut komisji liturgicznych, podkreślając ich potrzebę i konieczność istnienia. Ich zadania ogólne określa Konstytucja o liturgii: mają znać stan duszpastersko-liturgiczny diecezji; jej członkowie powinni znać na bieżąco dokumenty Stolicy Apostolskiej; powinny proponować kursy dla wiernych i duchownych w celu ich formacji. Praktyka pokazuje, że w niewielu diecezjach do komisji należą reprezentanci wszystkich grup wymienionych w statucie komisji. Ponadto, mimo że Statut bardzo szczegółowo ustala zadania komisji, to ich działalność w poszczególnych diecezjach jest bardzo niska lub istnieją one jedynie teoretycznie.

Komunikat III: *Cele i metody nauczania liturgiki w seminariach duchownych w świetle nowego Ratio fundamentalis* (ks. dr Maciej Zachara MIC, Lublin). Formacja jest jedna, ma tylko różne wymiary: ludzki, duchowy, intelektualny. Jej celem jest pomoc seminarzystom w uporządkowaniu wiedzy, zapewnienie zrozumiałego i solidnego nauczania oraz promowanie dialogu i wymiany myśli. Na temat studium liturgii mówi się zaraz po studium biblijnym, a przed studium dogmatyki. Istnieje ścisły związek między liturgią celebrowaną w seminarium, a jej studium.

Komunikat IV: *Metodyka prowadzenia seminarium naukowego* (o. dr Dominik Jurczak OP, Kraków – *San Anselmo*). Seminarium nie ma być wykładem, zakłada ono praktyczne rozwiązanie. Seminarium naukowe to jest wspólne poszukiwanie prawdy. Historia, ryty, sakramenty – to są trzy elementy, na które należy zwracać uwagę na seminarium naukowym na *San Anselmo*. Liturgista musi mieć odwagę zadawania pytań i znajdowania odpowiedzi.

W ostatnim wystąpieniu zostały przedstawione aktualne kwestie liturgiczne.

Jak widać po bogactwie przedstawionych treści, tegoroczne sympozjum wykładowców liturgiki w seminariach duchowych i na wydziałach teologicznych było bardzo owocne. Następne zostało zaplanowane w dniach 10–12 września 2019 r. w Siedlcach.

s. dr M. Iwona Kopacz
Częstochowa

Sprawozdanie z XXXII Sympozjum Liturgicznego Sakrament małżeństwa drogą uświęcenia

(Łąd nad Wartą, 19 października 2018 r.)

19 października 2018 r., w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą, odbyło się XXXII Łądzkie Sympozjum Liturgiczne pod naukowym patronatem Towarzystwa Naukowego Franciszka Salezego. Tegoroczne spotkanie naukowe przebiegało pod hasłem: *Sakrament małżeństwa drogą uświęcenia*. Sympozjum zgromadziło duchownych i świeckich reprezentujących różne ośrodki naukowe oraz kleryków z czterech seminariów duchownych (jednego diecezjalnego i trzech zakonnych). Wzięło w nim udział około 40 osób. Gościem honorowym tegorocznego sympozjum był ks. bp dr Adam Bałabuch – Przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów przy KEP. Otwarcia konferencji dokonał autor niniejszego sprawozdania, Rektor Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą, po którym ks. dr Radosław Błaszczak SDB, organizator spotkania, przywitał wszystkich przybyłych gości, odczytał okolicznościowy list nadesłany od papieża Franciszka oraz przedstawił sylwetki naukowe prelegentów, oraz wprowadził uczestników w tematykę sympozjum.

W dalszej kolejności ks. bp Adam Bałabuch zapoznał uczestników z aktualnymi pracami Komisji Liturgicznej przy Episkopacie Polski. Obecnie jej priorytetowym zadaniem jest trwające już kilka lat tłumaczenie z języka łacińskiego zatwierdzonego przez Kongregację Dyscypliny i Sakramentów Świętych nowego wydania Mszału Rzymskiego. Prace są już bardzo zaawansowane; tłumaczone są aktualnie formularze Mszy św. w różnych potrzebach. Następnie zostanie przeprowadzony przegląd całości, polegający na ujednoczeniu zwrotów i sformułowań. Za kilka lat

Kościół w Polsce doczeka się nowego wydania. Ponadto prelegent poinformował, że zostały poprawione kolejne tomy lekcjonarzy od VI–IX tomu, aktualnie oczekują na zatwierdzenie w Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny i Sakramentów Świętych. Komisja Liturgiczna przy Konferencji Episkopatu Polski zwracała się do wyżej wspomnianej kongregacji w sprawie zatwierdzenia możliwości liturgicznego obchodzenia w Polsce w 2019 r. uroczystości Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w niedzielę 8 grudnia oraz w sprawie uzyskania zgody na celebrowanie nabożeństwa majowego przed Najświętszym Sakramentem.

W pierwszej sesji głos zabrali: ks. prof. UO dr hab. Erwin Mateja na temat: *Liturgia domowa sprawowana przez małżonków w codzienności*, ks. prof. dr hab. Kazimierz Misiaszek SDB (UKSW) na temat: *Sakrament małżeństwa w perspektywie katechetycznej* oraz mgr Katarzyna Nowicka i mgr inż. Michał Nowicki.

Pierwszy prelegent w swoim wykładzie omówił szczegółowo celebrowanie liturgii domowej w codzienności przez małżeństwa katolickie. Rozpoczął swoje wystąpienie cytowaniem dekretu Soboru Watykańskiego II o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* na temat rodziny i jej związku z liturgią: „Rodzina jako taka otrzymała od Boga posłannictwo, aby stać się pierwszą i żywotną komórką społeczeństwa. Wypełnia ona to posłannictwo, jeśli przez wzajemną miłość swych członków i przez modlitwę wspólnie zanoszoną do Boga okaże się niejako domowym sanktuarium Kościoła, jeżeli cała rodzina włączy się w kult liturgiczny; jeżeli wreszcie rodzina świadczyć będzie czynne miłosierdzie i popierać sprawiedliwość oraz inne dobre uczynki, służąc wszystkim braciom znajdującym się w potrzebie”. Nas powinno zainteresować – jak zauważył prelegent – powiązanie rodziny z liturgią Kościoła. To ona, przeżywając misterium paschalne Jezusa Chrystusa uobecniane w czasie sprawowania liturgii, przenosi je do życia małżeńskiego, aby je uświęcać. Dokonuje się to na wiele sposobów; przykładowo: rodzina w październiku klęka do modlitwy różańcowej, w okresie Adwentu troszczy się o zakupienie wieńca, z okazji świąt Bożego Narodzenia kupuje choinkę, na Święta Wielkanocne zaopatruje się w miniaturowy paschalik, na uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Pańskiej dekoruje okna symbolami eucharystycznymi i wiele innych. Prelegent wspominał o istniejącym na polskim rynku *Rytuale rodzinnym* znanego liturgisty, ks. bpa Józefa Wysockiego. Może być on doskonałą inspiracją dla małżeństw do celebrowania liturgii domowej w różnych okresach roku liturgicznego. Pozycja zawiera m.in. opisy zwyczajów i tradycji religijnych przeżywanych w katolickim domu w ciągu całego roku liturgicznego. Znajdziemy w nim pogłębiony opis wielu sakramentaliów i modlitw na kościelne i domowe uroczystości, w oparciu o zakorzenione w naszej tradycji zwyczaje. Książka będzie bardzo przydatna chrześcijańskim rodzinom, które pragną celebrować liturgię nie tylko od święta, ale w codziennym życiu.

Drugi prelegent tej sesji w swoim wystąpieniu zaprezentował sakrament małżeństwa w perspektywie katechetycznej. Na początku swojego wystąpienia przedstawił śladową obecność zagadnień związanych z tematyką sakramentu małżeństwa, ograniczając się tylko do kilku godzin w ostatniej klasie szkoły podstawowej i w ostatniej klasie szkoły średniej. Mało jednostek dydaktycznych i brak w Polsce katechezy parafialnej suponuje niewystarczającą formację przygotowującą młodzież do zawarcia sakramentu małżeństwa. W dalszej konsekwencji – jak zaznaczył prelegent – prowadzi to do rozwodów. Zarówno katecheza szkolna w Polsce, jak i katecheza parafialna wymaga pewnego uzdrowienia. Następnie ks. prof. Misiaszek omówił *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*. Dokument mówi o potrzebie organizowania i przeprowadzania przez duszpasterzy rocznego cyklu spotkań formacyjnych dla studentów, w ramach których mają być omawiane takie tematy, jak: liturgia sakramentu małżeństwa, teologia małżeństwa, itp. Według prelegenta podstawowymi zagadnieniami, których nie może zabraknąć w przygotowaniu do małżeństwa i życia rodzinnego, są: wychowanie do pełnienia nowych ról – żony i matki, męża i ojca; charakterystyka różnorodności płci (w aspekcie emocjonalnym, poznawczym i psychicznym); troska o permanentne budowanie więzi małżeńskiej. W końcowej części prelegent zauważył, że aby katecheza dorosłych była skuteczna, to przede wszystkim musi ona istnieć i być stała. Następnie, finalizując swoje wystąpienie, zachęcił obecnych na sali duszpasterzy i przyszłych kapłanów, aby się im zawsze chciało ją oferować wiernym, szczególnie młodym ludziom.

Ostatni wykład sesji przedpołudniowej został zaprezentowany przez Katarzynę i Michała Nowickich, którzy na co dzień posługują w Stowarzyszeniu Komunia Małżeństw w Rumi. We wprowadzeniu do swojego wystąpienia wskazali na trzy poziomy świadomości sakramentalności małżeństw: pierwsze to małżeństwa o świadomości naturalnej, drugie to małżeństwa o początkowej świadomości sakramentalnej, a trzecie to małżeństwa o dojrzałej świadomości sakramentalnej. Pierwsze z nich – jak wskazali prelegenci – oparte jest na naturze, to ona ich fascynuje. Oni postrzegają swoją seksualność jako sposób na zaspokajanie swoich potrzeb. Drugie z kolei są wspólnotą dwóch chrześcijan, którzy wprowadzają w swoją codzienność naukę Kościoła i Chrystusa. Zaczynają dostrzegać w swojej seksualności nie tylko sam popęd, ale możliwość spotkania z drugą ukochaną osobą. Następnie w tej bliskości zaczynają dostrzegać obecność Pana Boga. Trzecie z kolei mają najwyższą świadomość swojej przynależności do małej wspólnoty Kościoła, w której ciągle jest obecny żywy Bóg w ich codzienności. Posiadają oni świadomość, że otwierając się na życie, współpracują razem z Bogiem w dziele stwórczym. Ich seksualność jest możliwością doświadczenia nawet mi-

stycyzmu. Państwo Nowiccy w swoim wystąpieniu dzielili się doświadczeniem przeżywania sakramentalności swojego małżeństwa. Opowiadali o swoim zaangażowaniu w dzieło pomocy innym małżeństwom. Zachęcali obecnych na sympozjum kapłanów i kleryków, aby w pracy duszpasterskiej potrafili dostrzegać obecność małżonków, nieść im potrzebną pomoc, towarzyszyć im i wzajemnie się ubogacać.

Na zakończenie pierwszej sesji miało miejsce wręczenie nagrody im. ks. prof. Adama Duraka SDB. W tym roku przyznano tylko jedną nagrodę w wysokości 2000 zł. Jej laureatem został ks. Tomasz Kawczyk SAC za dysertację doktorską *Teologia liturgiczna w ujęciu księdza Adama Duraka SDB (1949–2005)*. Nagroda została wręczona przez Prezesa Towarzystwa Naukowego Franciszka Salezego ks. prof. dra hab. Kazimierza Misiaszka SDB.

Centralnym momentem sympozjum liturgicznego była uroczysta Eucharystia koncelebrowana pod przewodnictwem i z homilią ks. biskupa. Wszyscy uczestnicy mieli okazję swoimi modlitwami ogarnąć wszystkie małżeństwa, aby na wzór bł. Marii i Alojzego Quatrocchich, uświęcając się wzajemnie, mogli dążyć do świętości.

W drugiej sesji głos zabrali: ks. prof. UO dr hab. Konrad Glombik na temat: *Zagrożenia współczesnej rodziny chrześcijańskiej i perspektywy futurystyczne w nauczaniu papieża Franciszka*, ks. dr Mateusz Rafał Potoczny (UO) na temat: *Małżeństwo w wybranych liturgiach orientu* i piszący te słowa na temat: *Sprawowanie sakramentu małżeństwa na przestrzeni wieków*.

Pierwszy prelegent sesji popołudniowej zaprezentował temat zagrożeń współczesnej rodziny w kontekście nauczania papieża Franciszka. Na początku swojego wystąpienia wyjaśnił wszystkim obecnym, że w tematach nauczania obecnego Ojca św. oprócz spraw związanych z wiarą i życiem społecznym ważne miejsce zajmuje rodzina i małżeństwo. Wiele wypowiedzi papieskich oscyluje wokół tych zagadnień. W pierwszej kolejności ks. prof. Glombik omówił zagrożenia i trudności współczesnej rodziny. Należą do nich przede wszystkim: kryzys kulturowy, osłabienie więzi małżeńskich, tzw. wybujały indywidualizm, życie pozbawione zasad, kultura tymczasowości (nie ma nic trwałego), presja do niezawierania małżeństw, czynniki ekonomiczne, terroryzm, niepewność przyszłości, przemoc domowa i samotność. W dalszej części wystąpienia zostały wymienione i omówione zaniedbania i błędy Kościoła względem małżeństwa i rodziny. Należą do nich przede wszystkim: w pierwszej kolejności zastępowanie sumienia małżonków, brak lub zbyt mała propozycja ze strony duszpasterzy formacji małżeństw oraz brak przesłania pozytywnej, dobrej nowiny dla rodzin. Następnie prelegent zaprezentował istotę i misję małżeństwa i rodziny we współczesnym świecie.

W końcowej fazie swojego wystąpienia ks. Glombik zaprezentował wskazania i propozycje Kościoła względem małżeństwa i rodziny widoczne w nauczaniu papieża Franciszka.

Kolejny prelegent sesji popołudniowej przedstawił zagadnienie obrzędów małżeństwa w Asyryjskim Kościele Wschodu. Na samym początku zaznaczył, że liturgia asyryjska nie miała możliwości wchodzenia w dialog z Imperium Rzymskim, dzięki czemu zachowała swoją autonomię w procesie ewolucji obrzędowości sprawowania małżeństwa. W Kościele Wschodu, który w pierwszym tysiącleciu odegrał znaczącą rolę w procesie chrystianizacji Azji, w teologii wokół rozumienia małżeństwa – jak podkreślił ks. dr Mateusz Potoczny – pojawiały się na przestrzeni wieków dwa zasadnicze pytania: Czy ono jest sakramentem? Czy jest ono nierozzerwalne? Kościół Wschodu dopiero w 2001 r. wypowiedział się odnośnie do określenia ilości razy (odpowiednik sakramentu w Kościele zachodnim). W dalszej części wystąpienia prelegent omówił historyczny proces i znaczące zmiany w kształtowaniu się rozumienia małżeństwa oraz liturgii sprawowania małżeństwa w omawianym kościele wschodnim na przestrzeni wieków. W VII w. pojawił się kanon dotyczący wymaganej zgody małżonki na zawarcie małżeństwa. Jej brak powodował nieważność jego zawarcia. Od VIII w. małżeństwo w Asyryjskim Kościele Wschodnim mogło być zerwane z sześciu przyczyn: cudzołóstwo, apostazja, wejście za obopólną zgodą na drogę życia zakonnego, odmowa przyjęcia małżeństwa, nieobecność małżonka przez okres 3 lat, ukryta choroba lub utrata dziewictwa przez kobietę przed ślubem, odkryte przed skonsumowaniem małżeństwa. Na ogół przez wszystkie wieki małżeństwo było określane mianem budującej więzi miłości wzorowanej na miłości Chrystusa do Kościoła. Elementem wspólnym wszystkich Kościołów Orientu jest dwuetapowość obrzędowa. Składa się na nią obrzęd zaręczyn i ślubu. Następnie prelegent wymienił elementy wymagane od XIV wieku AKW do sprawowania małżeństwa. Należą do nich: kapłan, kielich z wodą i winem z dodatkiem *hnānā*, czyli ziemi z grobów męczenników wspólnie wypity przez nowożeńców, krzyż i obrączki. Znaczną pomocą dla uczestników sympozjum była prezentacja filmu obrazującego przebieg zaręczyn w Kościele wschodnim.

Ostatni prelegent drugiej sesji, piszący te słowa, omówił historię udzielania sakramentu małżeństwa od czasów apostoelskich, przez okres karoliński i Sobór Trydencki, aż do reformy Soboru Watykańskiego II. Na początku swojego wystąpienia przywołał moment ustanowienia przez Boga małżeństwa w raju. Następnie uczestnicy sympozjum zastali zapoznani ze szczegółowym opisem sposobów udzielania sakramentu małżeństwa w poszczególnych okresach historycznych. Przy omawianiu każdej epoki prelegent wskazał na źródła, dzięki którym posia-

damy omawiane i interpretowane informacje. Autor, posiłkując się dostępną literaturą, w swoim wystąpieniu wskazał pewne uwarunkowania kulturowe, pragmatyczne, które na przestrzeni wieków zdecydowały o zmianie struktury obrzędów sakramentu małżeństwa. Patrząc na te zmiany po dwudziestu wiekach – jak wskazał prelegent – możemy określić je mianem ewolucji obrzędowej. Liturgia ewoluowała na przestrzeni wieków i będzie się zmieniać w dalszym ciągu, gdyż tego procesu się nie da zatrzymać, gdyż *Liturgia semper reformanda est*. Dzieje się to też, dlatego że *Ecclesia*, której liturgia jest źródłem, szczytem i sercem nadającym jemu tętno życia i dynamizm, *semper reformanda est*. Prelegent ukazał słuchaczom, że mimo zmiany form i rytów, ustanowiony przez Boga, a podniesiony do rangi sakramentu przez Chrystusa sakrament małżeństwa do dzisiaj udzielany w tym samym celu, aby dzięki działaniu tej samej łaski Bożej – jak podkreślił prelegent – małżonkowie mogli każdego dnia wzrastać w wierze, nadziei i miłości oraz dążyć do świętości.

Na zakończenie drugiej sesji wykładowej, której przewodniczył ks. prof. Helmut Sobeczko z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, był przewidziany czas na dyskusję. Podsumowania obrad dokonał organizator Łądzkiego Sympozjum Liturgicznego. W swoim finalnym wystąpieniu podziękował wszystkim prelegentom za przybliżenie słuchaczom zaproponowanego na tegoroczne sympozjum tematu. Słowa uznania wyraził wszystkim przybyłym oraz gospodarzom, którzy włożyli wiele wysiłku w przygotowanie tego przedsięwzięcia. Zapowiedział również przyszłoroczne spotkanie naukowe, które rozpocznie nowy cykl tematyczny – poświęcony zagadnieniom związanym z rokiem liturgicznym. Na koniec ks. bp dr Adam Bałabuch wszystkim obecnym udzielił Bożego błogosławieństwa.

ks. dr Radosław Błaszczuk SDB
WSD TS, Łąd nad Wartą

Sprawozdanie z konferencji naukowej „Ojczyzna w liturgii”

(WT UKSW, 14 XI 2018 r.)

W środę 14 listopada 2018 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie odbyła się konferencja naukowa „Ojczyzna w liturgii”, zorganizowana przez Katedrę Teologii Liturgii. Ks. prof. dr hab. Piotr Tomasiak – Dziekan WT UKSW otwierając konferencję, zauważył, iż jej celem jest zgłębienie wątków liturgicznych ukazujących problematykę patriotyzmu. W dzisiejszych czasach konieczne jest wychowywanie do patriotyzmu. Ks. Dziekan zwrócił uwagę uczestników sympozjum na brak w korpusie programu duszpasterskiego odniesienia do 100. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. Nawiązania występują jedynie w zeszycie maryjnym, co jest zasługą ks. prof. dr. hab. Zbigniewa Jańca.

Następnie ks. prof. dr hab. Jacek Nowak, kierownik Katedry Teologii Liturgii i organizator konferencji, dokonał wprowadzenia w jej tematykę. Jako pierwszy referat wygłosił ks. prof. dr hab. Andrzej Żądło z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prelegent przedstawił uczestnikom koncepcję i teologię ojczyzny w tekstach modlitewnych Mszału Pawła VI. Ks. prof. Żądło wyszedł od ukazania repertuaru tekstów, gdzie występuje termin „ojczyzna” (*patria*). W Mszale Pawła VI znajduje się siedem kolekt zawierających ten termin. W sumie wzmiankuje się tam ojczyznę 16 razy, a traktuje o niej 15 różnych tekstów. Analiza treści omawianych tekstów – zdaniem ks. prof. Żądły – pozwala wysunąć tezę, iż jest w nich obecna zarówno idea ojczyzny niebieskiej, jak i idea ojczyzny ziemskiej. Według prelegenta „obie te ojczyzny nie wykluczają się nawzajem, nie wymuszają na uczestnikach liturgii antagonistycznego spoglądania na jedną bądź na drugą, lecz zarysowują przed nimi pewną sekwencję urzeczywistniania się obydwóch tych ojczyzn w ludzkim życiu”. Ojczyzna niebieska przedstawiana jest jako ostateczny punkt odniesienia ludzi wierzących. Wzięte pod uwagę teksty zawierają w sobie biblijną koncepcję ojczyzny, na którą w sposób skondensowany zwrócił uwagę św. Paweł, gdy wierzącym w Chrystusa przypominał o tym, że nasza ojczyzna jest w niebie (Flp 3,20). Ks. prof. Żądło spuentował swoje wystąpienie wnioskiem, iż „do prawdziwej i wiecznej ojczyzny niebieskiej prowadzi oparte na wierze i miłości życie w ojczyźnie ziemskiej”.

Drugi referat na temat: „Tematyka patriotyczna w homiliach” miał wygłosić ks. prof. dr hab. Wiesław Przychyna z UPJPII, który jednakże z przyczyn zdrowotnych nie mógł przybyć na konferencję.

Ks. dr Mateusz Rafał Potoczny z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego przedstawił referat na temat: „Ojczyzna i patriotyzm w liturgiach Kościołów wschodnich”, czyli podjął refleksję – jak sam zauważył w swoim wystąpieniu – dotyczącą dwóch bliskoznacznych części składających się na biotop naszej ludzkiej egzystencji, tzn. ojczyzny i patriotyzmu w relacji do liturgii. Prelegent na wstępie podkreślił, że liturgia Kościoła stanowi centralny element prawidłowo ukształtowanego życia każdego chrześcijanina. Wychodząc od kwestii doprecyzowania pojęć, prelegent zauważył, iż w ujęciu Kościołów należących do kręgu wspólnot chrześcijańskiego Orientu pojęcie liturgii rozumie się w węższym niż na Zachodzie znaczeniu, gdyż tutaj termin dotyczy wyłącznie sprawowania liturgii eucharystycznej. Natomiast przedstawiając encyklopedyczne definicje ojczyzny i patriotyzmu, liturgista z Opola stwierdził, iż „ojczyzna jako desygnat miłości zawiera się w słowie «patriotyzm»”. W praktyce podjęta kwestia może rodzić szereg problemów, a nawet kontrowersji, które wynikają z dwóch czynników: z jednej strony z dewaluacji terminologicznej redukującej ojczyznę i patriotyzm tylko do rzeczywistości politycznej, a z drugiej strony z kontekstu historycznego, dotyczącego zwłaszcza kulturowego kręgu Zachodu, u którego podstaw leżą wielkie totalitaryzmy ubiegłego stulecia. W przypadku Kościołów Wschodu bardzo często hierarchia, a czasem nawet sama liturgia tychże Kościołów bywają oskarżane o przesadne związanie z władzą. Kontekst geopolityczny wpłynął bowiem bardzo mocno na chrześcijańskim Wschodzie na ukształtowanie się pewnych form modlitewnych. W tym kontekście prelegent odniósł się do dwóch obszarów: Kościoła bizantyjskiego oraz Kościołów Mezopotamii (Kościoły syroorientalne rozwijające się poza rubieżami Imperium Rzymskiego, w przestrzeni dominacji Persów). Kończąc swoje wystąpienie ks. dr Mateusz Potoczny, zauważył, iż liturgia zawiera w sobie wszystkie pozytywne elementy życia prywatnego i społecznego. W tej mozaice fenomen ojczyzny i patriotyzmu również powinien znaleźć swoje miejsce i rzeczywiście je znajduje. W liturgii Kościoły wschodnie na pierwszym miejscu stawiają globalne ujęcia patriotyzmu. Opierając się na nauczaniu Apostołów, Kościoły Orientu od samego początku dostrzegały konieczność modlitwy za władzę, nigdy jednak nie włączały do liturgii elementów, które mogłyby ją zawęzić do ram jakiegoś konkretnego narodu.

Ostatni z referatów w sesji dopołudniowej, zatytułowany: „Znaczenie liturgii w wojsku i policji w świetle rytuałów” wygłosił ks. dr Bartłomiej Matczak z Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Według opinii liturgisty z Olsztyna w ceremoniale wojskowym i policyjnym kładzie się przede wszystkim nacisk na zachowanie się żołnierza czy policjanta podczas liturgii. Nie wiele jest tam odniesień o charakterze teologicznym. Natomiast bardziej uwypukla

się elementy formacyjne. Ks. Matczak znaczną część swojego wystąpienia poświęcił omówieniu zawartości *Vademecum liturgicznego kapelana*, które jest podręcznikiem do sprawowania liturgii tam, gdzie nie są dostępne księgi liturgiczne, czyli na poligonach, misjach pokojowych, obozach i biwakach harcerskich. Po referacie ks. Matczaka rozpoczęła się dyskusja.

Po przerwie organizator konferencji zainaugurował sesję popołudniową, na którą złożyły się dwa referaty i dyskusja zamykająca symposium. Jako pierwszy głos zabrał ks. prof. dr hab. Zdzisław Janiec z Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, który w swoim wystąpieniu zatytułowanym „Maryja w narodzie polskim” przedstawił uczestnikom symposium rozwój kultu maryjnego w Polsce. Ks. prof. Janiec wyodrębnił w „symfonii maryjnej” trzy istotne dominanty: okres średniowiecza, czas nowożytny i okres współczesny. Prelegent wysunął konkluzję, iż „chrystianizacja w Polsce dokonywała się przez mariażację”, a kult maryjny rozwijał się w analogiczny sposób, jak w całym Kościele powszechnym z wyjątkiem specyficznych cech, które znamionują nasz naród. W czasach średniowiecza benedyktyni i cystersi promowali kult Maryi w niebie. U schyłku tej epoki tworzy się rok liturgiczny poświęcony Matce Bożej. Czasy nowożytne to dynamiczny rozwój kultu Matki Bożej Częstochowskiej, który ściśle wiąże się z losami naszego narodu. W tym kontekście liturgista z KUL-u podjął kwestię obrazu jasnogórskiego i obecności Matki Bożej w ikonie, dochodząc do ważnego stwierdzenia, iż nie wolno Maryi oddzielać od Dzieciątka, gdybyż byłoby to deformacją dogmatu, ponieważ Maryja jest obecna tylko dzięki Jezusowi. Ks. prof. dr hab. Zdzisław Janiec w swoim referacie przedstawił również wkład kard. Augusta Hlonda i Sługi Bożego kard. Stefana Wyszyńskiego w rozwój kultu maryjnego w czasach totalitaryzmów XX w., kiedy okupant niemiecki i sowiecki, a później władza komunistyczna w czasach PRL-u starali się uczynić wszystko, aby zniszczyć kult Matki Bożej w narodzie polskim.

Ostatni z referatów wygłosił ks. prof. dr hab. Jacek Nowak – organizator symposium, który omówił genezę i rozwój kultu Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski. Ukazując początki tego kultu, prelegent zauważył, iż za czasów Jagiełły czczono obraz Matki Bożej Pocieszenia, sprowadzony z Bolonii do kościoła Ojców Augustianów na krakowskim Kazimierzu. Obraz ten nosił specjalną nazwę: Najświętszej Maryi Panny Polaków. Wydarzeniem bez precedensu było złożenie ślubów króla Jana Kazimierza. Ks. prof. dr hab. Jacek Nowak szczegółowo wyjaśnił tytuł obrazu Matki Bożej Łaskawej Domagalidzkiej, przed którym król składał ślubowanie w katedrze lwowskiej oraz przybliżył uczestnikom konferencji przebieg samego ślubowania i jego tekst. Z inicjatywy nuncjusza wprowadzono wtedy do litanii wezwanie: „Królowo Korony Polskiej, módl się za nami”. Liturgista

warszawski w swoim przedłożeniu zastanawiał się również nad odbiorem prawdy o Królowej Polski przez siedemnastowiecznego chłopca. Zdaniem prelegenta „oderwanie króla i warstw wyższych od rzeczywistości chłopskiej wpłynęło na stosunkowo małą motywację rozumienia Maryi jako Królowej w kulcie ludowym mimo powszechnego nabożeństwa do Matki Bożej”. Zupełnie inaczej wyglądała sytuacja, jeżeli chodzi o szlachtę. Dla niej król był postacią konkretną i te wyobrażenia zaciążyły na religijności szlacheckiej. Według opinii prelegenta szlachta nie miała problemu obrać Maryję za Królową. Ks. prof. Nowak zwrócił uwagę zgromadzonych na fakt, iż Konstytucja sejmu koronacyjnego z 1764 r. oświadcza o uznaniu Maryi jako Królowej Polski. Następnie Prelegent przedstawił najważniejsze fakty historyczne, które doprowadziły do ustanowienia Jej święta o zasięgu ogólnopolskim. Po przedstawieniu szeregu aktów papieskich i biskupich, istotnych z punktu widzenia ustanowienia kolejnego święta maryjnego, ks. prof. Nowak przedstawił, w jaki sposób i jak długo były wypełniane trzy śluby Jana Kazimierza z 1656 r. oraz zwrócił uwagę na pewne przejawy kultu NMP Królowej Polski, np. na Apel Jasnogórski. W końcowej części swojego referatu ks. prof. Nowak skoncentrował się na przybliżeniu uczestnikom konferencji historii peregrynacji kopii jasnogórskiego obrazu oraz wyjaśnił teologiczny sens peregrynacji. Zdaniem ks. prof. Nowaka „peregrynacje wizerunków Matki Bożej wskazują na otwartość wiernych w duchu permanentnego pogłębiania czci ku Bogurodzicy. Na te wydarzenia składają się różne formy, takie jak: liturgia, nabożeństwa, rekolekcje, konferencje naukowe. Dzięki tej różnorodności form pobożności maryjnej nie sprowadza się tylko do emocjonalnych przeżyć, ale nabiera ona wciąż nowej treści teologicznej, co w rezultacie prowadzi do umocnienia w wierze i prawdziwego kultu”.

Po referacie ks. prof. Nowaka rozpoczęła się dyskusja, podczas której jako pierwszy głos zabrał ks. dr Hołodok z WSD w Białymstoku, odnosząc się do referatu ks. prof. Jańca, a konkretnie do kwestii wielkiego kultu Matki Boskiej Częstochowskiej. Wykładowca WSD w Białymstoku dodał, iż w pierwszej połowie XVII w. biskup krakowski, Marcin Szyszkowski, wydał swoje *Reformaciones*, w którym postanawia, że jeżeli będą wykonywane obrazy Matki Bożej, to tylko na wzór Matki Bożej Częstochowskiej. Konkretnym dowodem na wprowadzenie tego postanowienia w życie jest obraz z Sanktuarium Matki Bożej Różanieckiej. Ten obraz jest obrazem częstochowskim oczywiście w swoim wydaniu. Ks. prof. Nowak podczas dyskusji zwrócił uwagę na fakt, iż od kilkudziesięciu lat zaczyna się rozwój kultu Matki Boskiej Fatimskiej. W wielu kościołach znajduje się akt oddania Niepokalanemu Sercu Matki Bożej, który złożyli biskupi polscy w Zakopanem w 2017 r. W tym kontekście ks. prof. Nowak postawił pytanie, czy Fatima nie jest dziś konkurencją dla Jasnej Góry. Ks. prof. Janiec udzie-

lając odpowiedzi na to pytanie, podkreślił, iż jest jedna jedyna rzeczywistość, czyli w tym wypadku Maryja, która może być przedstawiana w różny sposób, przez różne obrazy i wizerunki. Nie ulega wątpliwości – zdaniem ks. Jańca – że ten problem pojawił się za czasów Prymasa Tysiąclecia, który otrzymał figurę Matki Bożej z Fatimy i w swoim czasie przekazał ją ojcom pallotynom. Według opinii ks. Jańca ks. Prymas Stefan Wyszyński na początku ten kult do Matki Boskiej Fatimskiej blokował, ponieważ był całkowicie oddany Jasnogórskiej Pani. Z chwilą, gdy ten kult coraz bardziej się dynamizował, ks. Prymas ustąpił. W tym kontekście najważniejsze – zdaniem ks. prof. Jańca – wydaje się to, aby kult do Matki Bożej był poprawny, czyli realizowany w duchu adhortacji Pawła VI *Mariialis cultus*. Ks. Janiec dodał, iż kiedy dziś mówimy o odnowie kultu maryjnego, powinniśmy częściej sięgać do tego ważnego dokumentu, czyli do zawartej tam zdrowej mariologii. W tej perspektywie potrzebna jest dziś w Polsce odnowa kultu do Matki Bożej. Odnowa ta powinna iść według zasad, które podaje we wspomnianej adhortacji Paweł VI. Ważne jest to, aby w centrum tej pobożności maryjnej był przede wszystkim Chrystus, a Ona prowadzi do Chrystusa, a Chrystus prowadzi do Maryi. Ks. prof. dr hab. Andrzej Żądło, włączając się w dyskusję, wysunął tezę o mocnym osadzeniu kultu Matki Bożej w historii i tradycji naszego narodu. Wyrazem tego jest fakt, iż wszystkie centralne uroczystości odbywają się na Jasnej Górze. Z drugiej strony w środowiskach parafialnych obserwuje się dynamiczny rozwój kultu Matki Boskiej Fatimskiej, czego wyrazem jest rozpowszechniające się nabożeństwo fatimskie. Ks. prof. Żądło zwrócił uwagę uczestników sympozjum na połączenie, niezbyt fortunne według jego opinii, nabożeństwa fatimskiego z Mszą św. Tymczasem w Fatimie wierni wieczorem nie gromadzą się na Eucharystii, ale przychodzą na procesję, podczas której rozważają tajemnice różańcowe. Ta procesja ze świecami – zdaniem ks. Żądły – ma kapitalne znaczenie, gdyż tworzy odpowiedni klimat dla medytacji, tak że uczestnictwo w niej staje się głębokim przeżyciem wewnętrznym. W dalszej części dyskusji poruszono także kwestię apeli jasnogórskich, które czasami są niepoprawne teologicznie bądź też zdominowane przez treści patriotyczne. Należałoby zatem zadbać o ich wysoki poziom, gdyż – jak zauważono – apel jasnogórski to taka „międzynarodowa katedra mariologii”. Na zakończenie ks. prof. dr hab. Jacek Nowak dokonał podsumowania dyskusji.

ks. dr Waldemar Bartocha
UKSW

Sprawozdanie z konferencji „Współczesne Chrystologie IX. Chrystus w liturgii”

(Kalisz, 16–17.11.2018 r.)

Od 16 do 17 listopada w Wyższym Seminarium Duchownym w Kaliszu odbyła się IX. Międzynarodowa konferencja naukowa „Współczesne Chrystologie”. Głównymi organizatorami konferencji były: Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Wyższe Seminarium Duchowne w Kaliszu. Twórcami projektu zatytułowanego „Współczesne Chrystologie”, który jest realizowany od 9 lat, są: ks. prof. dr hab. Bogdan Ferdek z Wrocławia i ks. prof. dr hab. Bogusław Kochaniewicz z Poznania. Gospodarzem i organizatorem dziewiątej już konferencji był ks. prof. UAM dr hab. Dariusz Kwiatkowski. Tematem głównym w tegorocznej konferencji był Chrystus w liturgii. W ciągu dwóch dni ogłoszono 18 referatów ukazujących różne aspekty obecności działania Chrystusa w liturgii. W pierwszym bloku wykładowym ks. prof. UMK dr hab. Daniel Brzeziński ukazał liturgię jako anamnezę Misterium Chrystusa. Opierając się na nauczaniu ojców Ruchu Liturgicznego oraz konstytucji liturgicznej wskazał, że każda celebracja liturgiczna jest aktualizacją i uobecnieniem Misterium Chrystusa. W liturgii Chrystus kontynuuje wykonywanie swojego kapłańskiego urzędu. Dzięki temu wierni uczestniczący w liturgii są zanurzeni w misterium Chrystusa i doświadczają zbawienia. Drugi referat wygłosił o. prof. dr hab. Bogusław Kochaniewicz z Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu. Temat jego wystąpienia był następujący: „Liturgia jako objawienie Misterium Chrystusa w ujęciu Salvatore Marsiliego OSB”. Profesor Kochaniewicz podkreślał, że dla Marsiliego liturgia jest przede wszystkim rzeczywistością teologiczną i przekracza zdecydowanie starą wizję liturgii jako zespołu rytów i ceremonii czy nawet jako *locus theologicus* wewnątrz teologii. Marsili twierdził, że liturgia, będąc wyrazem wiary, w sposób prawie nieunikniony wchłania funkcję teologii, ponieważ jest refleksją nad rzeczywistością wiary widzianej na płaszczyźnie rytualnej aktualizacji. W ten sposób Marsili uczynił z liturgii jednocześnie teologię i naukę w całym znaczeniu tego słowa: Liturgia jest niezależną wiedzą ni mniej, ni więcej niż Pismo Święte, zakłada historyczną znajomość korzeni tak jak formalna wiedza na temat tekstów i obrzędów, z ich ewolucją jako ich umiejscowieniem historyczno-kulturalnym włącznie. Ostatni referat w pierwszym bloku wykładowym wygłosił ks. prof. UAM dr hab. Dariusz Kwiatkowski. W swoim wystąpieniu ukazał zbawczą obecność Chrystusa w liturgii na podstawie konstytucji liturgicznej *Sacrosanctum Concilium* i *Katechizmu*

Kościola katolickiego. Przypomnił, że konstytucja o liturgii ukazuje liturgi jako wydarzenie historiozbawcze. W czasie Kościola, który jest trzecim etapem historii zbawienia, Chrystus kontynuuje swoją misję zbawczą w liturgii i przez liturgi. Jest obecny w liturgii w osobie kapłana, znakach liturgicznych, słowie Bożym i w zgromadzonej wspólnocie. Jego obecno ma wymiar zbawczy i oblubieńczy, co mocno podkreśla *Katechizm Kościola katolickiego*.

Drugi blok konferencyjny rozpoczął ks. dr Michał Popowski z KUL-u. W swoim referacie mówił na temat sakramentalnej obecno Chrystusa i Jego zbawczego dzieła w liturgii sakramentu chrztu świętego w świetle przepowiadania papieża Benedykta XVI. Prelegent na początku zauważył, że istnieje bardzo mała świadomo wiernych o obecno Chrystusa w sakramencie chrztu. Następnie ukazał biblijne wydarzenia ukazujące związek Jezusa z chrztem i Jego zbawcze działanie w tym sakramencie. Ukazał też obecno Chrystusa w chrzcielnych znakach: wodzie, oleju krzyma, białej szacie i zapalonej świecy. W ostatniej części wskazał na stałą obecno Chrystusa w życiu osoby ochrzczonej. Siostra prof. dr hab. Adalajda Sielepin z Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie ukazała chrystologię w chrześcijańskiej inicjacji. Podkreśliła, że wątek chrystologiczny jest centralny i dominujący w inicjacji chrześcijańskiej. Odnajdujemy go zarówno w euchologii, jak i w rytach sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Wszystkie te elementy pokazują, że sakramenty inicjacji zanurzają człowieka na całe życie w Jezusie Chrystusie. Ochrzczony na zawsze przynależy do Chrystusa i jego życie winno być ukierunkowane do Niego. Ks. prof. dr hab. Janusz Królikowski z UPJ-PII z Tarnowa wygłosił referat zatytułowany: „Chrystologia liturgii: Wniebowstąpienie Chrystusa w teologii i doświadczeniu liturgicznym”. Zaraz na początku swojego wystąpienia zaznaczył, że nieznamo misterium Wniebowstąpienia pomniejsza znajomo liturgii. To właśnie liturgia uczy nas właściwego przeżywania tajemnicy wstąpienia Jezusa do nieba. Całe misterium paschalne posiada wymiar eklezjotwórczy. Prelegent zaznaczył, że Chrystus, wstępując do nieba, zabiera ze sobą całe swoje mistyczne Ciało. Wydarzenie wniebowstąpienia dokonuje się w celebracji każdego sakramentu, poczynając od chrztu. Wniebowstąpienie jest trwałym aktem eklezjotwórczym. Każda celebacja liturgiczna jest wstępowaniem z Chrystusem do chwały nieba. Podkreślają to bardzo mocno teksty liturgiczne przeznaczone na tę uroczysto.

W kolejnym bloku wykładowym ks. dr Mateusz Rafał Potoczny z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego mówił o chrystologii eucharystycznych anafor orientalnych na przykładzie modlitwy Addaja i Mariego. Najpierw przedstawił historię i strukturę anafory, podkreślając, że nie ma w niej słów ustanowienia Eucharystii. Podkreślił, że jest to najstarsza modlitwa używana w Kościele wschod-

nim do dzisiejszych czasów. Chrystologia anafory nie ogranicza się do przywołania Wieczernika, ale wyraża się w przyprowadzenie przez Chrystusa do Ojca. Anafora uobecnia całą historię zbawienia. Wątki chrystologiczne pojawiają się w przywołaniu zbawczego dzieła Chrystusa. Są obecne także w anamnezie i embolizmie oraz w epiklezie i doksologii epikletycznej. Prelegent na zakończenie podkreślił, że twarz Chrystusa malowana anaforami ma różne oblicza. Do liturgii Kościoła wschodniego nawiązał również ks. dr Przemysław Sawa z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W swoim referacie przedstawił chrystologię w tekstach i obrzędach Liturgii św. Jana Chryzostoma. Jest ona najczęściej sprawowana w liturgii bizantyjskiej. Chrystologia jest ściśle związana z Kościołem. Prelegent omówił i wyjaśnił znaczenie wyposażenia prezbiterium w Kościele prawosławnym i wskazał w nich wątki chrystologiczne. Najbardziej chrystologiczną częścią prezbiterium jest ikonostas. Na obecność i działanie Chrystusa w liturgii wskazują także ikony, szaty i insygnia biskupa.

Kolejną sesję konferencyjną rozpoczął ks. prof. dr hab. Bogdan Ferdek z Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. W swoim wystąpieniu ukazał Chrystusa jako Sługę świątyni. Nawiązał tym samym do Listu do Hebrajczyków, gdzie Chrystus jest nazwany Sługą świątyni (por. 8,2). Jezus jest Liturgiemi, który sprawuje liturgię niebiańską, której zadatek mamy w liturgii ziemskiej. Teologię Chrystusa jako Świątyni można odnaleźć w teologicznym nauczaniu J. Ratzingera. Śmierć Chrystusa jest znakiem zniszczenia starej świątyni, a Jego zmartwychwstanie początkiem nowej Świątyni. Pascha Chrystusa zrodziła nową Świątynię i nowy kult, w którym Chrystus stał się ofiarą i ołtarzem. W paschalnym misterium Chrystusa został zapoczątkowany nowy kult. Według prelegenta, liturgia ziemská istnieje tylko dlatego, że włącza się w liturgię niebiańską. Liturgia ziemská jest darem, dzięki któremu wierni wchodzą w liturgię niebiańską. Liturgia jest rdzeniem chrystologii. Liturgiczna chrystologia jest doświadczeniem osobowego spotkania z Chrystusem. Ona stanowi epifanię wiary Kościoła. Chrystologia chroni liturgię przed destrukcją. Chrystus jest dla nas Świątynią, w której sprawuje się prawdziwy kult. Ks. mgr Nastalek z PWT we Wrocławiu wygłosił referat zatytułowany: „Chrystus – Baranek Boży w liturgii. Implikacje dogmatyczne”. Prelegent przedstawił najpierw biblijne źródła tytułu Baranka, odnosząc się do Starego i Nowego Testamentu. Podkreślił, że w Chrystusie wypełniła się biblijna symbolika Baranka. On stał się Barankiem Wielkanocnym, który złożył samego siebie za zbawienie świata. Wskazał także na liturgiczne teksty, w których Chrystus pojawia się jako Baranek. Soteriologiczna treść tytułu Baranka Bożego wypełnia się w misterium paschalnym uobecnianym w liturgii. Tytuł ten ma także aspekt eschatologiczny. Wszyscy są zaproszeni na ucztę Baranka w niebie. Ks. dr Łukasz Pon-

del mówił na temat chrystologii liturgicznej według modelu chrystologii integralnej antropologicznie ukierunkowanej, czyli chrystologii proegzystencji. Liturgia umożliwia chrystologii „przekłucie” się do rzeczywistości *sacrum*, ukazując przy tym, że ortodoksja (chrystologia) ma rację bytu tylko wtedy, gdy posiada drugą stronę – praktyczną, ortopraksję (liturgia). Dlatego konieczne jest ciągle pochylanie się nad chrystologią w jej modelowych ujęciach (oddolnie i odgórnie) oraz nad liturgią, która nie jest zbiorem gestów, ale przestrzenią, która umożliwia spotkanie z Żywym i Prawdziwym Bogiem. Prelegent wskazywał, w jakim stopniu proegzystencja jest i może być obecna w liturgii oraz czy Eucharystia jako droga do odkrywania Boga może stanowić proegzystencjalny łącznik pomiędzy chrystologią a liturgią. W ostatnim referacie w tej części symposium ks. dr Sławomir Jeziorski z Rzeszowa ukazał akcenty chrystologiczne w modlitwach mszalnych okresu wielkanocnego. Dokonana analiza modlitw prezydencjalnych i prefacji wielkanocnych w centrum uwagi stawia Chrystusa zmartwychwstałego i uwielbionego. Podkreśla Jego zwycięstwo nad śmiercią i grzechem. W zwycięstwie Chrystusa uczestniczą wszyscy wierzący. Jego zmartwychwstanie pojednało nas z Ojcem i dało życie wieczne. Modlitwy akcentują obraz Chrystusa paschalnego przechodzącego ze śmierci do życia.

W ostatniej części wykładowej zostały zaprezentowane dwa referaty. Pierwszy wygłosił ks. mgr Krzysztof Wolnica (WST Jana Łaskiego w Warszawie) z Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego. Mówił na temat Chrystusa w liturgii swojego Kościoła. Jezus Chrystus jest ostatecznym słowem Boga do człowieka. W liturgii Chrystus przemawia przez słowo i sakrament. W przestrzeni sakralnej kościołów Ewangelicko-Methodystycznych w centrum znajduje się ambona i krzyż. Krzyż umieszczony jest zwykle na ołtarzu, przy którym sprawowana jest „Wieczerza Pańska”. Ważnym elementem nabożeństwa liturgicznego jest śpiew, będący intensywną modlitwą. W sposób szczególny wyznawcy tego Kościoła podkreślają obecność Chrystusa w słowie Bożym. W drugim referacie ks. dr Piotr Rossa mówił o jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa w wybranych tekstach liturgicznych. W swoim wystąpieniu prelegent, opierając się na myśli teologów nurtu testimonialnego, odniósł się do Liturgii jako objawienia zbawczego Misterium Jezusa Chrystusa. Zwrócił najpierw uwagę na pełnię objawienia Bożego w niepowtarzalnym i oryginalnym w dziejach fakcie wcielenia odwiecznego Syna Bożego. Dokonane przez Niego zbawcze dzieło posiada zasięg uniwersalny, obejmując wszystkich ludzi. Następnie odwołując się do wybranych tekstów liturgicznych, wskazał na związek całej tajemnicy Wcielenia i Paschy Jezusa Chrystusa z liturgią, a także na rolę zbawczą rolę Jego poszczególnych tajemnic egzystencji. Uczestnicząc w celebracji, człowiek jest wprowadzony w to Wydarzenie i wezwany, by

wejść całym sobą w wolność przyniesioną przez Chrystusa. Prelegent podkreślił, że egzystencja uczestnika liturgii, staje się coraz bardziej kultem będącym zasadniczą cechą życia chrześcijańskiego.

W sobotę pierwszy wykład wygłosił ks. dr Andrzej Dudek z Tarnowa (UP JP II). Mówił o koncepcji kapłaństwa (chrystusowego, powszechnego i ministerialnego) w tekstach liturgicznych przed i po Soborze Watykańskim II. Prelegent przypomniał o strukturze hierarchicznej Kościoła przed Soborem II i po nim. Mówił o różnych stopniach święceń, które wprowadzają w różne stopnie i sposoby uczestnictwa w kapłaństwie Chrystusa.

Natomiast dr Paweł Beyga z PWT we Wrocławiu ukazał chrystologię liturgii w nauczaniu Romano Guardiniego. Objawienie i wiara odgrywają według Guardiniego decydującą rolę w antropologii, ponieważ jeśli nawet człowiek potrafi – postrzegając symboliczną naturę bytu – wznieść swe poznanie aż do postrzegania rzeczywistości Boga, owo poznanie i dostęp do Boga, który ono umożliwia, okazują się mroczne i niepełne. Objawienie i wiara, spotkanie Boga z człowiekiem w historii otwierają natomiast drzwi do prawdziwej jedności. To Boże objawienie znajduje swą kulminację w Jezusie Chrystusie, epifanii czy wyrażeniu się Boga żywego, najwyższym punkcie, w którym ogniskuje się cała rzeczywistość ze wszystkimi tworzącymi ją opozycjami biegunowymi, znajdując w Nim równowagę. W swoim nauczaniu przeciwstawia się w zdecydowany sposób – w polemice z tradycją egzegetyczną o tendencji racjonalistyczno-liberalnej – wszelkiemu redukcjonizmowi, który chciałby dotrzeć do Jezusa drogą po prostu historiograficzną czy psychologiczną. Prelegent podkreślił, że Guardini pragnął w tym dziele rozwinąć to, co jeden z jego komentatorów nazwał chrystologią kontemplacyjną, czyli medytacją o życiu Chrystusa, która uwidoczniłaby, jak bardzo to żyć, pełne sensu, objawia ostateczną wartość egzystencji i to objawia ją w taki sposób, że powoduje nawrócenie i daje siły na dalszą drogę. Ks. mgr Dariusz Kuliński z PWT we Wrocławiu wygłosił referat zatytułowany: „Chrystologia eucharystyczna w ujęciu Brunona Forte’go”. W myśli teologicznej Forte zwraca uwagę na rolę oddania siebie drugiemu. W ten sposób człowiek podąża za przykładem Chrystusa. W akcie miłości ku drugiemu jest zawarta otwartość człowieka na Boga i w pewien sposób Bóg jest obecny w tym akcie miłości. Najpełniej miłość Boga uobecnia się w Eucharystii, w której zbawczo działa Jezus Chrystus. Każda Eucharystia jest uobecnieniem zbawczych wydarzeń Jezusa, wskazujących na miłość Boga. Eucharystia tworzy Kościół. Cała wspólnota celebrująca Eucharystię staje się Ciałem Jezusa Chrystusa. Ostatni referat w dwudniowej konferencji wygłosił ks. mgr Wiktor Trojan z PWT we Wrocławiu. Podjął temat teologicznego znaczenia materii sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego w świetle chrystologii J. Ratzingera/Benedykta

XVI. Prelegent zwrócił uwagę, że wybrane elementy naturalne (woda, oliwa, chleb i woda) Chrystus związał z konkretnym momentem historii zbawienia. Stworzycielem tych elementów jest sam Bóg. Prelegent ukazał pewną ewolucję, jaką przeszły poszczególne elementy naturalne, które dziś stanowią materię sakramentów chrześcijańskiego wtajemniczenia. Wszystkie są zapowiedziane w Starym Testamencie, wypełnione w Chrystusie i realizujące się obecnie w sakramentach.

Na zakończenie konferencji prelegenci i uczestnicy – w sobotę licznie uczestniczyli nadzwyczajni szafarze Komunii Świętej – wzięli udział w uroczystej Mszy Świętej koncelebrowanej w bazylice św. Józefa w Kaliszu. Miało to związek z obchodami Nadzwyczajnego Roku św. Józefa, który ogłosił dla kaliskiej bazyliki papież Franciszek.

ks. dr hab. Dariusz Kwiatkowski, prof. UAM
WT UAM

Per Artem ad Deum podczas SacroExpo 2017

(Kielce, 12–14 czerwca 2017 r.)

W tym roku – dokładnie w przededniu kolejnej edycji SacroExpo – wydarzyło się coś osobliwego. W niedzielny wieczór 11 czerwca 2017 r. na Rynku w Kielcach odbyło się „IV Uwielbienie” pod hasłem „Niech się stanie”. Inicjatorem było działające przy parafii św. Wojciecha Stowarzyszenie „Zarażę Cię Bogiem” wraz z diecezjalnym Wydziałem Duszpasterskim. Wydarzenie rozpoczęło się koncertem uwielbienia ze śpiewem Beaty Bednarz oraz komentarzem ks. Jakuba Bartczaka. Było to świadectwo wiary oraz publiczne wyznanie Jezusa i przyznanie się do Niego. Wśród licznie zgromadzonych można było dostrzec różne stopnie zaangażowania. U początku część młodzieży traktowała to dość „luźno” i raczej towarzysko. Choć na scenie zapowiadano i wykonywano poszczególne utwory słowno-muzyczne, to ci właśnie młodzi zdali się jakby w tym nie uczestniczyć. Słuchać było różne rozmowy, omawianie planów niedzielnych czy wakacyjnych i raczej nikle skupienie.

Swego rodzaju przełomem i zarazem wyciszeniem zgromadzonych uczestników była procesja eucharystyczna. Wreszcie na wysokim piedestale nastąpiło wystawienie Jezusa obecnego w Najświętszym Sakramencie. Zajaśniała wielka monstrancja górująca nad całą przestrzenią Rynku kieleckiego. Wprowadzano modlitwy medytacyjne, dziękczynienia, przeprosin i próśb, które były nawiązaniem

do aktualnej sytuacji w świecie i w naszej ojczyźnie. Wreszcie zapanowała głęboka cisza przeznaczona na osobistą modlitwę i medytację. Wytworzył się osobliwy klimat sakralnej refleksji i uwielbienia. Wielkie wrażenie zrobił też występ najmłodszej grupy dziecięcej. Prowadzący modlitwy zachęcali też skutecznie do czynnego włączenia się poprzez śpiew czy powtarzanie kanonów modlitewnych. To świętowanie trwało ponad dwie godziny. Choć nie była to oficjalna część tegorocznego SacroExpo, to jednak stała się swego rodzaju preludium tegoż.

* * *

W poniedziałek 12 czerwca odbyło się uroczyste oficjalne otwarcie SacroExpo 2017. Jak zawsze witano i dziękowano różnym osobom i instytucjom, które w różny sposób przyczyniły się do realizacji i uświetnienia tego wielowątkowego spotkania w ramach Targów Kielce. W tym roku uczestniczyło ponad 270 wystawców z 13 państw, w tym także z USA. Głos zabierali m.in. przedstawiciele władz miasta, a także parlamentarzyści. Nawiązywano do różnych aspektów budownictwa sakralnego i wyposażenia naszych kościołów. Podkreślano moc sztuki i rangę *sacrum* jako wartości, które są nieodzowne w chrześcijaństwie oraz które jak słońce ożywiają i rozświetlają naszą odświętność i codzienność.

Wreszcie głos zabrał miejscowy ordynariusz – bp Jan Piotrowski. Cenny tekst o relacji sztuki z Kościołem i współczesnością wygłosił metropolita krakowski, abp Marek Jędraszewski. Począwszy od edyktu mediolańskiego, Kościół każdej epoki ciągle wychodzi w świat oraz przekracza granice państw i kontynentów. Zbawia świat i go ewangelizuje także poprzez kształt piękna. Zarazem ciągle otwiera się na nowości. Audytorium zachwycało się też zaangażowaną i profesjonalną aranżacją wokalną młodej, zaledwie 15-letniej, solistki.

Na stoiskach, obok wyposażenia obiektów kultu, umebłowania, sprzętu, pojawiła się również wielka różnorodność szat liturgicznych. Zwróciły uwagę też nowe, symboliczne, poszukujące formy. Niestety, znalazło się też nieco ornatów wręcz szokujących. Dość powszechna reakcja zwiedzających była wręcz negatywna, gdyż kojarzono je – niestety – jako przejaw nieświadomej, a być może celowej, desakralizacji. Powtarzała się opinia, że są to stroje kojarzone z imprezami świeckimi, wręcz rozrywkowymi.

Zarówno specjalna konferencja, jak i gala związane były z przydzieleniem przez Papieską Radę ds. Kultury po raz trzynasty tegorocznego medalu *Per Artem ad Deum*. Już u początku podkreślono rangę oraz fazy związane z tym wyjątkowym wyróżnieniem o charakterze międzynarodowym. W tym roku laureatami tej nagrody zostały trzy osoby. We wprowadzaniu podkreślano, że w ludzką naturę

wpisana jest tęsknota za pięknem i miłością. Człowiek bez piękna zdaje się pozbawiony tożsamości i osobowości. Przywołano myśl Dostojewskiego: „Piękno zbawi świat”. Rozziew zainteresowań i specjalizacji jest bardzo wielki.

Uroczystym dopełnieniem tego wydarzenia, wraz z wszechstronnym uzasadnieniem, stała się wieczorna gala. Wówczas wręczono też nagrody, wyróżnienia i medale w różnych kategoriach: za elegancję i nowoczesność w aranżacji stoisk, za oryginalną i artystyczną prezentację na Targach. Komisja konkursowa po dyskusji przyznała nagrody i wyróżnienia m.in. za rzeźby, obrazy, witraże, a także za udokumentowane usługi konserwatorskie w obiektach zabytkowych. Każdą grupę nagrodzonych skrzętnie uwieczniali fotoreporterzy.

Przed wręczaniem wspomnianego papieskiego wyróżnienia głos zabrał Krzysztof Zanussi. Podkreślił, że twórcy z różnym dorobkiem potrzebują także uznania i akceptacji przez innych. Przyznawane nagrody pozwalają stwierdzić, że to, co czynią poprzez sztukę, ma sens. W imieniu prezydenta watykańskiej dykasterii, kard. Gianfranco Ravasiego, przesłanie uzasadniające przyznanie papieskiego medalu odczytał ks. dr Lech Piechota. U początku wyrażono uznanie dla corocznie organizowanej imprezy SacroExpo, której ranga ciągle rośnie na mapie świata. Staje się ona największym wydarzeniem w tej dziedzinie w Europie.

Wymieniono trzy aspekty przyznania tegorocznego wyróżnienia. Najpierw jest to dowartościowanie działania, które dotyka kategorii estetyki. Chodzi o poznanie świata oraz nawiązanie szczególnych relacji z Bogiem poprzez piękno. Drugi motyw to ogólne podkreślenie rangi wnętrza artysty, który przekracza kryteria wyłącznie estetyczne, ale wyraża wartości ponadczasowe, poprzez które pragnie pociągnąć innych. Trzeci motyw to dowartościowanie konkretnych osób, które poprzez swoje dzieła ukazują sens życia. Prawdziwa sztuka chrześcijańska nie wymaga tłumaczy czy oratorów, gdyż przemawia poprzez swe przesłanie mistagogiczne. We wspomnianym piśmie kard. Ravasi zaznaczył z satysfakcją, że tegorocznych laureatów poznał osobiście.

Wreszcie każdy z laureatów wygłosił mowę, rodzaj ukazania sensu osobistego przesłania.

Dość zaskakujące, a nawet nieco prowokujące okazało się wystąpienie ks. prof. Michała K. Hellera, który jest pracownikiem watykańskiego obserwatorium astronomicznego oraz od niemal 30 lat członkiem Papieskiej Akademii Nauk. Usłyszeliśmy o twórczym napięciu oraz ścisłych relacjach między nauką i wiarą, w odkrywaniu początków życia i piękna, ale też złożoności wszechświata. Wyluszczył on pewne wątki filozoficzne i teologiczne poprzez kontekst kosmologiczny. Swoją wywód osadził na kryteriach matematyki i fizyki. Swego rodzaju kwintesen-

cją była teza, że wspomniane argumenty ukazują nam piękno, prostotę i harmonię, a w konsekwencji prowadzą ku transcendencji, ku *sacrum*.

Zupełnie inny charakter miało wystąpienie ks. prof. Tomáša Halika, teologa, psychologa, socjologa i duszpasterza. Znanego z niezachwianej postawy podczas reżymu komunistycznego, ale także z późniejszych licznych wystąpień i publikacji m.in. w kręgach naukowych, uniwersyteckich. Był też ekspertem i doradcą prezydenta Václava Havla. Przed kilku laty otrzymał Nagrodę Templetona. Zwrócił uwagę na dialog międzykulturowy oraz różne przestrzenie życia obywatelskiego, na poszukiwanie pokoju, sprawiedliwości, dobra i piękna. Mocno osadził swój wywód na aktualnej sytuacji w świecie, dialogu ze światem artystycznym oraz z agnostykami, relacjach między religiami oraz zadaniach ciężących na chrześcijanach wszystkich kontynentów. Po wielokroć przywoływał słowa papieża Franciszka. Choć ukazał oczywiste zasługi Jana Pawła II i Benedykta XVI, to zarazem zaznaczył, że jest to jakby karta zamknięta. Mocno akcentował poczucie odpowiedzialności za dokonujące się zmiany w świecie i Kościele. Słowa: „Otwórzcie drzwi Chrystusowi” Kościół powinien na nowo wprowadzać w życie. Powinien być, jak to określił, „szpitalem polowym dla poranionych ludzi”. Życie chrześcijanina powinno uleczyć świat także poprzez kreatywność, w tym również poprzez sztukę życia.

Kolejną laureatką była Claudia Henzler – znana artystka-fotografik, która urodziła się w Niemczech, a obecnie mieszka w Austrii. Nagrodzona została za wnikliwe ukazanie obecności i witalności chrześcijaństwa w dialogu ze światem oraz innymi religiami. Jej działanie na styku religii, kultury i sztuki jest zarazem pobudzeniem do zadumy i refleksji nad ludzką egzystencją. Wnikliwie obserwuje i utrwała w obrazie fotograficznym zarówno portrety ludzkie, jak i różne radosne czy tragiczne wydarzenia. W swoim wystąpieniu wspomniała o swej pasji fotograficznej, która rozpoczęła się przed laty od mało artystycznych ujęć. Jednak jej fascynacja i upór sprawiły, że zaczęła coraz bardziej doskonalić swój warsztat. Skierowała też swoisty apel do słuchaczy, by się nigdy nie załamywać i mimo porażek i niepowodzeń zmierzać ku wyznaczonemu celowi, podtrzymywać swoje marzenia i pogłębiać swoją wiarę.

Kulminacją muzyczną tego wieczoru było wykonanie utworu *Stabat Mater* estońskiego kompozytora Arvo Pärta. Został on wyróżniony i nagrodzony tym samym medalem w ubiegłym roku: „Za nuty zamknięte w dzieła, przeniknięte na wskroś metafizyką, będące źródłem mistycznych doznań”. Ten werdykt jakże doskonale oddawał cały klimat percepcyjny wspomnianego dzieła. Właśnie tego wieczoru zostało ono wykonane przez Chór *Stabat Mater* Polskiego Radia pod dyrekcją Szymona Wyrzykowskiego. Tektonika muzyczna pełna jest dysonansów

i niskich rejestrów. Utwór zainspirowany śpiewami cerkiewnymi, prawdziwie dostojny, emocjonalny i zarazem pobudzający do refleksji, a nawet do swego rodzaju mistyki.

Warto zauważyć, że doroczne medale Papieskiej Rady ds. Kultury rozszerzają paletę zainteresowań. Nagrody mają charakter interdyscyplinarny i często dotyczą działań i inspiracji, które nie zawsze dotyczą twórczości artystycznej w tradycyjnym ujęciu.

ks. dr hab. Henryk Nadrowski
Poznań

Sprawozdanie z Festiwalu Muzyki Sakralnej

(Warszawa 4–10 czerwca 2018 r.)

W Warszawie zakończył się 28. Festiwal Muzyki Sakralnej. W ramach festiwalu wręczono nagrodę przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski ks. abp. Stanisława Gądeckiego. Otrzymała ją profesor Zofia Konaszekiewicz znana jako Zofia Jasnota, wybitna polska kompozytorka i pedagog muzyczny. Stołeczny festiwal odbywał się w warszawskich świątyniach od 4 do 10 czerwca 2018 r.

28. Festiwal Muzyki Sakralnej w Warszawie to jedno z największych tego typu wydarzeń w Polsce. Biorą w nim udział artyści m.in. z Polski, Włoch, Niemiec i Monako. Koncerty w tym roku odbyły się w 5 najpiękniejszych świątyniach Warszawy: Archikatedrze św. Jana, bazylice Świętego Krzyża, katedrze polowej Wojska Polskiego, Świątyni Opatrzności Bożej i kościele św. Marcina. W festiwalu wzięło udział kilka tysięcy słuchaczy, w tym wiele rodzin z dziećmi.

Uczestnicy usłyszeli m.in. występy chórów oraz muzykę organową z całej Europy. Szczególnym wydarzeniem był koncert na 100-lecie odzyskania niepodległości. 100 chórzystów zaśpiewało *Mszę Polską* i *Mszę Świotokrzyżską* Jana Adama Maklakiewicza. Podczas koncertu przyznano nagrodę Srebrna Piszczalka. Nagrodę tę za wybitne osiągnięcia i wkład w rozwój muzyki sakralnej w Polsce odebrała w tym roku prof. Zofia Konaszekiewicz, autorka ponad 150 pieśni liturgicznych m.in. *Była cicha i piękna jak wiosna*, *Zbawienie przyszło przez Krzyż*, czy też *Przykazanie nowe daje wam*. Wręczył ją abp Stanisław Gądecki, przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski. Zofia Konaszekiewicz jest wielkim autorytetem w świecie muzyki liturgicznej, profesorem na Akademii

Muzycznej, a także na Papieskim Wydziale Teologicznym. Jest również wielkim świadkiem wiary.

Festiwal w tym roku zakończył się wielkim koncertem Chóru i Orkiestry Polskiej Opery Królewskiej. W programie wydarzenia znalazły się: *Msza Koronacyjna C-dur* oraz *Te Deum* Wolfganga Amadeusza Mozarta.

Międzynarodowy Festiwal Muzyki Sakralnej w Warszawie powstał w 1991 r. z inicjatywy polskiego organisty Przemysława Kapituły dla uczczenia IV pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny. Festiwal wypełnił lukę, jaka powstała w polskim życiu muzycznym w okresie powojennym, kiedy utwory muzyki sakralnej wykonywano częściej w salach koncertowych niż w świątyniach, z myślą o których były tworzone. Wielki sukces artystyczny, jak również olbrzymie zainteresowanie festiwalem spowodowały, że pomyślana jako jednorazowa impreza przekształcił się w coroczny, o imponujących rozmiarach międzynarodowy festiwal, który na trwałe wpisał się w kalendarz życia muzycznego Warszawy i Polski.

Festiwal w tym roku odbywał się pod patronatem kard. Kazimierza Nycza – metropolity warszawskiego. Wydarzenia festiwalowe zostały odnotowane w największych ogólnopolskich mediach m.in. TVP 1, Polskie Radio, Radio Maryja, KAI, Tv Trwam, Tv Republika, Niedziela, Radio Plus, Radio Warszawa, Aleteia.pl, Stacja7.pl, Wiara.pl czy „Gość Niedzielny”.

Michał Guzek

Sprawozdanie z XIX Zjazdu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych

(Gościkowo-Paradyż, 18–20.09.2018 r.)

Malowniczo położony pocysterski zespół klasztorny z kościołem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Marcina w Gościkowie-Paradyżu, w Ziemi Lubuskiej, w dniach 18–20 września 2018 r. stał się miejscem XIX Zjazdu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych. Część miejscowości, na której wzniesiono opactwo, zachowała starą nazwę „Paradyż”, pochodzącą od łacińskiego *Paradisus Sanctae Mariae*, czyli „Raj Matki Bożej”. Choć jest to powiedzenie historyczne, to jednak dla przybyłych tu członków SPMK stało się ono realnym doświadczeniem, ponieważ urok położenia geograficznego tego miejsca, piękno barkowego kompleksu klasztornego oraz gościnność gospodarzy – przełożonych i kleryków

Zielonogórsko-Gorzowskiego Wyższego Seminarium Duchownego – sprawiły, że wszyscy czuliśmy się w tych dniach „jak w niebie”.

Inspiracją do wyboru hasła tegorocznego zjazdu stały się rocznicowe klamry życia ks. Michała Marcina Mioduszeńskiego (1787–1868): w 2017 r. minęła 230. rocznica urodzin, a w 2018 r. przypada 150. rocznica śmierci tego zasłużonego dla muzyki kościelnej w Polsce kapłana ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo. Zatem *Musica sacra – musica auditu digna?* („Muzyka sakralna – muzyka godna słuchania?”). Te słowa, będące jednocześnie intrygującym pytaniem, skłaniającym do naukowej refleksji w celu udzielenia na nie odpowiedzi, stały się mottem sesji naukowej i licznych kularowych dyskusji podczas zjazdu.

W spotkaniu wzięło udział ok. 50 uczestników. Byli z nami obecni i żywo towarzyszyli nam w obradach dwaj księża biskupi: Piotr Greger – Przewodniczący Podkomisji ds. Muzyki Kościelnej Konferencji Episkopatu Polski, oraz Stefan Cichy – były Przewodniczący Podkomisji ds. Muzyki Kościelnej.

Po przyjeździe uczestników ze wszystkich regionów naszego kraju rozpoczęliśmy spotkanie modlitwą i odśpiewaniem hymnu *Veni, Creator Spiritus*. Następnie słowa powitania skierował do wszystkich obecnych ks. dr Lucjan Dyka – Prezes SPMK, po czym sprawy organizacyjne omówił gospodarz, ks. dr Bogusław Grzebień.

W dalszej części ks. Prezes przedstawił sprawy bieżące dotyczące SPMK. Palącym problemem okazała się modernizacja naszej strony internetowej, mająca na celu ulepszenie jej funkcjonowania. Ks. dr Lucjan Dyka przedstawił wszystkim relację ze swoich działań, jakie podjął w tym roku, aby uzyskać od władz kościelnych oficjalne pozwolenie na umieszczenie na stronie SPMK dokumentów Kościoła dotyczących prawodawstwa muzyki kościelnej. Wysunął także propozycję sporządzenia i udostępnienia na stronie SPMK bibliografii wszystkich publikacji i artykułów, jakie ukazały się w Polsce po Soborze Watykańskim II na temat muzyki sakralnej, oraz zamieszczenia spisu instytucji kształcących muzyków kościelnych w Kościele w Polsce. Zachęcił również członków SPMK do informowania o wydarzeniach kulturalnych związanych z promowaniem muzyki sakralnej w naszej ojczyźnie, organizowanych przez różne ośrodki: konferencjach naukowych, publikacjach, koncertach czy festiwalach. Ks. Prezes zapoznał także wszystkich obecnych ze stanem prac nad komentarzem do *Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski o muzyce kościelnej* oraz wnioskiem Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych dotyczącym zachowania dotychczasowej liczby godzin w *Ratio studiorum* dla seminariów duchownych w Polsce.

Kolejnym zagadnieniem, jakie podjął ks. dr L. Dyka, były zasady dotyczące RODO obligatoryjne dla SPMK. Ks. Prezes poinformował także uczestników, często odpowiedzialnych za muzykę kościelną w diecezjach, o zmianie termi-

nu pielgrzymek muzyków kościelnych na Jasną Górę. Od tego roku będzie to zawsze II połowa listopada. Jednocześnie zachęcił diecezjalnych duszpasterzy muzyków kościelnych, organistów, dyrygentów chórów, prowadzących szkoły organistowskie do organizowania wspólnych wyjazdów na te pielgrzymki, które są unikatową okazją do poznania i zintegrowania środowiska muzyków kościelnych, a także do ich formacji duchowej. Przypomniano także o kierowaniu do SPMK próśb o objęcie Patronatem Honorowym wydarzeń artystycznych, o zgłaszaniu artykułów do rocznika Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych „Musica Ecclesiastica” oraz zgłaszaniu kandydatur do medalu SPMK *Per musicam ad fidem*.

Następnie ks. bp Piotr Greger poinformował obecnych o inicjatywie organizacji dorocznych rekolekcji dla muzyków kościelnych (kapłanów i osób świeckich) w dniach oktawy Wielkanocy w „Księżówce” w Zakopanem. Propozycja wymaga przedyskutowania i podjęcia decyzji w gronie zainteresowanych.

Kolejnym punktem spotkania inaugurującego tegoroczny zjazd była relacja finansowa za mijający rok, jaką przedstawił zebrany skarbnik SPMK, ks. dr Grzegorz Kopytowski.

Na koniec, jak co roku, uczestnicy zjazdu mieli okazję zaprezentowania publikacji książkowych lub płytowych oraz poinformowania o planowanych przedsięwzięciach na polu muzyki kościelnej. Mogli także przedstawiać wolne wnioski.

Bezpośrednio po zakończeniu posiedzenia, po uzyskaniu pozytywnych opinii Komisji Kwalifikacyjnej, Zarząd SPMK przyjął do Stowarzyszenia dwóch nowych członków, dzięki czemu SPMK liczy obecnie 162 osoby.

Punktem wieńczącym pierwszy dzień XIX Zjazdu SPMK była Eucharystia sprawowana w kościele seminaryjnym pod przewodnictwem ks. bp. Tadeusza Lityńskiego – ordynariusza diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, który w homilii naświetlił nam specyfikę powołania i posługi muzyka we wspólnocie Kościoła. Mszę św. koncelebrowali obecni na naszym zjeździe bp Piotr Greger i bp Stefan Cichy. Na zakończenie celebracji miało miejsce uroczyste wręczenie V medalu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych *Per musicam ad fidem*, którym tym razem został uhonorowany ks. prof. dr hab. Antoni Reginek – kapłan archidiecezji katowickiej, były Prezes SPMK, który w tym roku obchodzi jubileusz 70-lecia urodzin. Rocznica ta stała się więc okazją do zauważenia i podkreślenia przez środowisko muzyków kościelnych nieocenionych zasług ks. prof. A. Reginka w zakresie formacji muzycznej kapłanów i świeckich, pracy dydaktycznej i działalności naukowo-badawczej na Uniwersytecie Śląskim. W wygłoszonej laudacji podkreślano także, oprócz niedoścignionych kompetencji naukowych Laureata, wielkość i szlachetność jego osobowości, której wyróżniającą cechą jest naturalna delikatność,

takt i skromność. W podziękowaniu za otrzymane wyróżnienie, nie ukrywając swojego wzruszenia i zaskoczenia, ks. prof. A. Reginek wyraził ogromną wdzięczność całemu środowisku muzyków kościelnych w Polsce.

Po Mszy św., w przepięknym barokowym wnętrzu kościoła i w jego nadzwyczajnej akustyce, mogliśmy wysłuchać koncertu w wykonaniu chóru studentów i absolwentów Wydziału Artystycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego *Vox Humana*. Wykonawcy nasycili nasze uszy i naszego ducha muzyką z różnych epok i w różnym składzie wykonawczym. Przy organach zespołowi towarzyszył dr Michał Kocot. Wtorkowy wieczór zakończył się kolacją i spotkaniem towarzyskim.

Drugi dzień zjazdu został zainicjowany celebracją Eucharystii pod przewodnictwem ks. bp. P. Gregera. W homilii ks. biskup wezwał muzyków kościelnych, aby w swojej posłudze kierowali się nie tylko wiedzą i umiejętnościami, ale prawdziwą Bożą mądrością.

Po Mszy św. i śniadaniu rozpoczęła się sesja naukowa, która miała na celu przeprowadzenie refleksji na temat muzyki kościelnej i jej przemian w XIX i XX w. w Kościele w Polsce. Na kształt kultury muzycznej tego okresu w naszej ojczyźnie z pewnością duży wpływ miał *Śpiewnik kościelny* ks. M.M. Mioduszewskiego. W tematyce przedstawianych referatów pojawiły się zagadnienia związane ze zróżnicowaniem modeli melodycznych funkcjonujących w polskich śpiewnikach, ich wariantowością w aspekcie geograficznym i historycznym od XIX w. do chwili obecnej oraz kwestie inspiracji chorałem gregoriańskim w twórczości kompozytorów melodii kościelnych.

W pierwszej sesji konferencji naukowej, prowadzonej przez ks. dr. Mariusza Białkowskiego, wybrzmiały dwa referaty. Pierwszy z nich został wygłoszony przez ks. dr. Zbigniewa Stępniaaka (UWM Olsztyn) na temat: *Muzyka godna wykonania i słuchania. Twórcze inspiracje chorałem gregoriańskim Oskara Laggera (ur. 1934) w wybranych solowych kompozycjach na niski bas*. Autorem drugiego wystąpienia, na temat: *Ewolucja śpiewów ku czci Najświętszej Maryi Panny w perspektywie przemian repertuarowych XIX-XX w. Studium na podstawie wybranych utworów w śpiewnikach ks. Mioduszewskiego i ks. Siedleckiego*, był ks. dr Łukasz Szczeblewski (Siedlce).

Po ożywionej dyskusji i przerwie na kawę rozpoczęła się druga sesja, którą poprowadził ks. dr Łukasz Kątny. W ramach tej części konferencji uczestnicy wysłuchali następujących przedłożeń: ks. mgr. lic. Jana Bagińskiego (Słońsk), *Praktyka wykonawcza muzyki religijnej wśród osadzonych. Refleksja muzykologa – kapelana* oraz ks. dr. Lucjana Dyki (Rzeszów), *Władysław Cyrbes – zapomniany kompozytor z Zaborowa*. Na koniec konferencji wszyscy uczestnicy mieli możliwość zabrania

głosu na poruszone tematy, co stało się okazją do bardzo merytorycznej dyskusji, dotyczącej nie tylko stanu badań nad historią muzyki kościelnej w Polsce, ale także postulatów dotyczących teraźniejszości czy jej przyszłości.

Środowe popołudnie organizatorzy zjazdu wypełnili nam wyjazdem i zwiedzaniem Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, co dla każdego było ogromnym przeżyciem. Tak intensywny dzień, który dostarczył nam wielu wrażeń naukowych i historycznych, zakończyliśmy wspólną celebracją Nieszporów. Przewodniczył im ks. dr hab. Stanisław Garnczarski. Następnie posililiśmy nasze ciała podczas kolacji oraz wieczoru towarzyskiego.

Trzeci dzień naszego zjazdu zainicjowano Mszą św. sprawowaną pod przewodnictwem ks. bp. Stefana Cichego. Po Eucharystii i śniadaniu został otwarty panel dyskusyjny, dotyczący muzyki liturgicznej towarzyszącej obrzędom, szczególnie I Komunii Świętej, celebracji sakramentu małżeństwa oraz chrześcijańskiego pogrzebu. Okazał się on bardzo owocny, gdyż uczestnicy zjazdu wymienili się doświadczeniami i wypracowanymi metodami duszpastersko-formacyjnymi, jakimi posługują się w swoich diecezjach. Okazało się, że wiele propozycji muzycznych zostało już przygotowanych i mogą one posłużyć innym ośrodkom w pracy nad podnoszeniem poziomu muzyki liturgicznej w Kościele w Polsce. Spotkanie zamknęły serdeczne podziękowania ks. Prezesa skierowane do księży biskupów, do organizatorów tegorocznego zjazdu, prelegentów i wszystkich przybyłych. Jednocześnie ks. L. Dyka zapowiedział miejsce i datę kolejnego zjazdu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych. Odbędzie się on w Rzeszowie, w dniach 17–19 września 2019 r. Na szczęśliwy powrót do domu błogosławieństwa udzielił nam ks. bp Stefan Cichy.

XIX Zjazd Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych przejdzie do historii zapewne jako czas zarówno przyjacielskiego spotkania całego środowiska muzyków kościelnych, jak i wypracowania niezwykle owocnych koncepcji współpracy na przyszłość. Wszyscy uczestnicy byli zgodni co do tego, że w ramach działalności Stowarzyszenia musimy zintegrować wszystkie siły, aby polepszyć i wzmocnić współdziałanie różnych ośrodków i instytucji związanych z muzyką kościelną w naszej ojczyźnie oraz zintensyfikować możliwości naszego oddziaływania na tych, którym służymy i do których jesteśmy posłani. Mamy nadzieję, że kolejne lata istnienia i działalności SPMK przyniosą realizację tych postulatów, które wydają się być nieodzowne dla przemiany i ciągłego podnoszenia poziomu muzyki sakralnej w naszym polskim Kościele.

s. dr Dolores Monika Nowak PDDM
Sekretarz SPMK

Recenzje i omówienia nadesłanych książek

LITURGIKA

FAGERBERG DAVID W., *Theologia prima. Czym jest teologia liturgiczna?*, tłum. Laura Bugaj, Kraków: Dominikański Ośrodek Liturgiczny 2018, 410 s., aneks, indeks, ISBN 978-83-943784-4-8.

Od czasów patrystycznych, a właściwie od początku chrześcijaństwa, pierwszym miejscem teologicznym, z którego wypływała refleksja systematyczna, była liturgia Kościoła, nazywana przez wielu *theologia prima*. Prezentowana książka stanowi próbę odpowiedzi na pytanie: Czym jest teologia liturgiczna i czym różni się od teologii liturgii? W swoich rozważaniach autor odwołuje się m.in. do myśli wybitnego teologa prawosławnego Aleksandra Schmemanna, który jako pierwszy wyartykułował definicję teologii liturgicznej. W pewnym momencie Fagerberg konkluduje: „Teologia liturgiczna udziela głosu *lex orandi* liturgii, a gdy tak się dzieje, można równocześnie usłyszeć *lex credendi* Kościoła, które z tego źródła wypływa”. Wydaje się, że tu trzeba szukać odpowiedzi na pytanie postawione w tytule prezentowanej książki, która stanowi godną uwagi pozycję traktującą o istocie liturgicznej refleksji w płaszczyźnie teologicznej.

POROSŁO KRZYSZTOF, *Przyjdź, Panie Jezu! Chrystus w tajemnicach roku liturgicznego*, t. I, Kraków: eSPe 2016, 253 s., bibliogr., słownik, ISBN 978-83-7482-786-7.

Rok liturgiczny jest anamentycznym wspomnianiem wszystkich tajemnic Jezusa Chrystusa, dzięki czemu sam w sobie stanowi celebrację Syna Bożego. W kolejnych okresach liturgicznych, poprzez obrzędy wiążące się z konkretnymi misteriami, chrześcijanie zaproszeni są do przeżywania uobecnionych wydarzeń Pana. Niniejsza książka stanowi wprowadzenie i komentarz do części roku kościelnego poświęconej celebracji tajemnicy Wcielenia Syna Bożego i jest pierwszą z planowanych trzech, w których zawarty zostanie cały cykl rocznego świętowania. W publikacji ks. Krzysztof Porosło przybliży historię, sens i teologię poszczególnych okresów liturgicznych, a także wskazuje na konkretny związek liturgii z życiem chrześcijanina. Dzięki przystępnemu układowi i łatwemu do zrozumienia językowi książka z całą pewnością stanowi cenną pomoc w przeżywaniu poszczególnych okresów liturgicznych i związanych z nimi świąt, i może być swoistym *vademecum* dla wszystkich, którzy chcą głębiej przeżywać tajemnice Chrystusa celebrowanego.

ORKISZ SZYMON, *Servite Domino! Podręcznik dla ministrantów i ceremoniarzy do liturgii w nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego*, Tyniec: Wydaw. Benedyktynów 2018, 447 s., bibliogr., spis rysunków, słownik, ISBN 978-83-7354-738-4.

Liturgia Mszy św. sprawowanej w nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego cieszy się dużym zainteresowaniem zarówno wiernych świeckich, jak i kleryków oraz osób duchownych. Prezentowana książka stanowi cenne kompendium wiedzy dotyczącej rytu, jego historii oraz prawnego umiejscowienia w przestrzeni liturgicznego życia Kościoła. Autor w przystępny sposób zapoznaje czytelnika z poszczególnymi elementami przestrzeni liturgicznej, muzyki oraz dawnego kalendarza liturgicznego. Ponieważ pierwszorzędnymi adresatami publikacji są ministranci i ceremoniarze, duża część podręcznika ukierunkowana jest właśnie na wyjaśnienie ich posługi. Dla ułatwienia zrozumienia prezentacji książka zawiera szereg ilustracji, które ukazują poprawne usytuowanie osób i sprzętów podczas celebracji Mszy św. oraz innych obrzędów liturgicznych. W ostatnim rozdziale umieszczono *ordo missae* wraz z tłumaczeniem na język polski.

KRZYSZTOF POROSŁO, ROBERT. J. WOŹNIAK (red.), *Znaki Tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*, Kraków: WAM 2018, 568 s., indeks, ISBN 978-83-277-1597-5.

Treść: Wykaz skrótów, s. 13–14; Wstęp, s. 15–18; Podstawowa bibliografia, s. 19; Sekcja I: *Sakramentologia fundamentalna*: UNIŹYCKI Mariusz, *Historia sakramentologii*, s. 23–56; WOŹNIAK Robert J., *Znak, osoba, tajemnica: zarys ogólnej teorii sakramentów*, s. 57–94; MIGUT Bogusław, *Nowe kierunki sakramentologii*, s. 95–122; KUPCZAK Jarosław, *Ciało i sakrament*, s. 123–136; ROJEK Paweł, *Filozofia znaku. Wprowadzenie do semiotyki liturgii*, s. 139–166; DEKERT Tomasz, *Filozofia rytuału. Problemy podejścia racjonalistycznego*, s. 167–190; WÓJCIK Andrzej, *Prawo Kościoła a rzeczywistość sakramentalna*, s. 191–204; POROSŁO Krzysztof, *Modele klasyfikacji sakramentów i ich znaczenie teologiczne*, s. 205–242. Sekcja II: *Sakramentologia szczegółowa*: ZACHARA Maciej, *Sakrament chrztu*, s. 245–304; GRABOWSKI Tomasz, *Sakrament bierzmowania*, s. 305–387; BAĆ Tomasz, *Sakrament pokuty i pojednania*, s. 389–418; SAMBOR Paweł, *Sakrament namaszczenia chorych*, s. 419–455; SZCZUREK Jan D., *Sakrament święceń*, s. 457–500; SKRZYPCZAK Robert, *Sakrament małżeństwa*, s. 501–535; PAPROCKI Henryk, *Sakramentologia prawosławna*, s. 537–556; *Noty biograficzne o autorach*, s. 557–560.

BENEDYKT XVI, *Mystagogia Benedicti. Wprowadzenie w tajemnice roku liturgicznego*, t. I: *Adwent*, red. Andrzej Demitrów, Biskupów: „Ordo et Pax” 2018, 252 s., ISBN 978-83-950641-2-8.

Magisterium papieża Benedykta XVI jest wciąż bogatym źródłem nie tylko refleksji ściśle dogmatycznej, ale również liturgicznej. Zawarta w katechezach i przemówieniach papieskich teologia liturgii ukazuje bogactwo i głębię celebrowanych prawd wiary. Niniejsza książka stanowi zbiór przemówień i katechez dotyczących liturgicznego okresu Adwentu, które Benedykt XVI wygłosił na przestrzeni lat swego pontyfikatu. Jak zauważa redaktor książki, papież w swoim Magisterium jawi się tu jako prawdziwy mistagog wprowadzający innych w Misterium Chrystusa i Kościoła. Prezentowany zbiór z całą pewnością może przyczynić się do pogłębionego przeżywania pierwszego okresu roku liturgicznego.

ks. Mateusz Rafał Potoczny
WT UO

MUZYKA

KINGA KRZYMOWSKA-SZACOŃ (red.), *Twórczość kompozytorów słowiańskich I połowy XX wieku. Zagadnienia wybrane*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2017, s. 230, ISBN 978-83-8061-516-8.

Monografia jest pokłosiem ogólnopolskiej konferencji muzykologicznej *Twórczość kompozytorów słowiańskich I połowy XX wieku*, zorganizowanej przez Instytut Muzykologii KUL oraz Koło Naukowe Studentów Muzykologii KUL, z udziałem gości zagranicznych. Ukazuje panoramiczny zakres tematyczny muzyki I połowy XX w. Obejmuje m.in. zagadnienia tradycji romantycznej wobec awangardy, folkloru i tradycji narodowej, uprawianych gatunków muzyki i obowiązujących technik kompozytorskich, analizę muzyczną wybranych dzieł, wpływu sytuacji społeczno-politycznej na powstającą twórczość, działalność kompozytorów polskich na emigracji, muzykę religijną, związki muzyki z literaturą, kulturą muzyczną I połowy XX w. W dotychczasowym piśmiennictwie muzykologicznym wprawdzie poświęcono wiele uwagi kompozytorom Młodej Polski, ale postaci takie, jak: Henryk Melcer, Władysław Brankiewicz, Henryk Opieński, Władysław Walentynowicz czy Włodzimierz Sławosz Dębski nadal pozostają mało znane. Ich wydobyć na światło dzienne należy uznać za wielki atut monografii. Poza tym czytelnikowi po raz pierwszy prezentowane są także wyniki analitycznych badań rosyjskiej muzyki mikrotonowej, hermeneutyczne analizy symfonii N. Miaskowskiego, a także nieznanne szerzej fakty dotyczące życia i twórczości kompozytorów

czeskich i słowackich. Publikację wzbogacają dwie płyty CD z nagraniem recitali wokalnych towarzyszących konferencji.

MARIA SZYMANOWICZ, *Polska bibliografia organów*, t. III, Lublin: Wydawnictwo Polihymnia 2018, s. 232, ISBN 978-83-7847-496-8.

Przedstawiany tom jest kontynuacją dwóch wcześniejszych wydań (t. I, 2011; t. II, 2014). Obejmuje pięćset pozycji bibliograficznych. Po alfabetycznym wykazie polskiego piśmiennictwa na temat organów, według autorów, opatrzonym numerami 2001–2500, zamieszczone zostały trzy indeksy: I. rzeczowy, tzn. haseł wiodących, wynikających z tytułu pozycji bibliograficznej; II. osób budujących i naprawiających organy; III. miejscowości. Na końcu autorka podaje spis pozycji, które zostały poddane kwerendzie w tomie III. Objęto nią: czasopisma, encyklopedie, książki autorskie, maszynopisy (w tym dokumentacje, ekspertyzy, opinie, opracowania, programy prac konserwatorskich, projekty organów oraz prace dyplomowe), prace zbiorowe, przewodniki, publikacje okolicznościowe i serie wydawnicze. Niniejsza bibliografia opracowana została głównie dla celów praktycznych. Autorka wyraża nadzieję, iż będzie ona przydatna osobom zajmującym się zawodowo problematyką organologiczną, jak również coraz szerszej rzeszy miłośników organów.

JOHANN LEOPOLD KUNERTH, *Pange lingua. Kompozycje na chór i orkiestrę. Partytura*, TOMASZ JASIŃSKI (wyd.), Lublin: Wydawnictwo Polihymnia 2018, s. 218, ISMN 979-0-69313-124-2.

Jest to zbiór utworów eucharystycznych niemiecko-czeskiego kompozytora Johanna Leopolda Kunertha, żyjącego w czasach klasycyzmu i romantyzmu. Kompozytor ten należy dzisiaj do twórców zapomnianych, a jego dzieła nadal czekają na swoje miejsce w edytorstwie muzycznym. W przedstawionej edycji zamieszczone zostały partytury 22 utworów na chór i orkiestrę, które mogą być wykorzystane zarówno w liturgii, jak i podczas koncertów muzyki religijnej.

ks. Piotr Wiśniewski
Wydział Teologii KUL JP II